

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích

Pedagogická fakulta

Katedra pedagogiky a psychologie

PROJEVOVANÉ CITY V RODINÁCH ŽÁKŮ

2. STUPNĚ ZŠ

Diplomová práce

Vedoucí diplomové práce: PhDr. Olga Jílková

Vypracovala: Šárka Michálková

České Budějovice 2010

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem svoji diplomovou práci **Projevované city v rodinách žáků 2. stupně ZŠ** vypracovala samostatně na základě uvedené literatury a vlastních zjištění.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě fakultou elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách.

V Českých Budějovicích dne

.....

Šárka Michálková

Poděkování

Chtěla bych poděkovat PhDr. Olze Jílkové za odborné vedení, cenné připomínky, rady a pomoc při zpracování diplomové práce. Dále bych chtěla poděkovat paní ředitelce Mgr. Aleně Pohnánové a všem učitelům a žákům ze Základní školy Kosova Hora za poskytnutí času a prostoru k provedení průzkumu, z něhož vychází praktická část diplomové práce.

ANOTACE

Práce zachytila problematiku citových projevů v rodině u žáků druhého stupně ZŠ. A to jednak z pohledu odborné literatury, jednak na základě provedeného zkoumání u dospívajících žáků čtyř ročníků.

Skládá se z části teoretické a praktické. Teoretická část popisuje rodinu, její funkce, porovnává citové vztahy v rodině úplné a neúplné, upozorňuje na možné emoční projevy mezi členy rodiny a vliv rodičů na emoční vývoj dítěte.

Praktická část přináší ověření původně formulovaných předpokladů o citových projevech v rodině. Přes všechny negativní pohledy na projevy citů rodině se ukázalo, že mezi rodiči a dětmi fungují dobré citové vztahy i v období dospívání, že však projevy citů jsou patrnější u dívek než chlapců, že matka je v rodině aktivnější z hlediska projevovaných citů a patrně více nežli otec přispívá i k rozvíjení citovosti, ale i emoční inteligence dětí.

Citové projevy mezi rodiči jsou však pro dítě nutným předpokladem pro jejich odpovídající emoční vývoj a zvládnání emocí vůbec.

Proto by rodiče měli vyjadřovat své emoce, pracovat s nimi. Pomoci jim může i škola. Každý učitel by měl mít jasnou představu o tom, že projevované chování nemusí korespondovat s vnitřními citovými prožitky žáků.

ABSTRACT

The thesis describes problems of the feelings revealed in the families of comprehensive school pupils from the view of the literature and by virtue of the executed research by the adolescents from the upper primary school.

The thesis consists of the theoretical and the practical part. The theoretical part describes the family and its functions. It compares the feelings in the complete and incomplete family. The thesis refers to possible emotional feelings among family members and the parental effect on the emotional development of the child.

The practical part brings the confirmation of the originally formulated assumptions of the negative revealed feelings. Despite all the negative effects showed that there are good emotional relationships among parents and children in their adolescence. However, the revealed feelings are more perceptible by the girls than by the boys. Mother is more active in the view of the revealed feelings and she contributes more to the development of the sensitiveness and the emotional intelligence of the children.

Revealed feelings are necessary conditions for appropriate emotional development and emotional mastering too.

That is why parents should express their emotions and they should work with them.

School can help them. Each teacher should know that the pupil's revealed behaviour may not be related to his internal emotional experience.

OBSAH

1. ÚVOD	8
<u>Teoretická část:</u>	
2. RODINA	10
2.1. Vývoj rodiny	10
2.2. Typy rodiny	12
2.3. Rodina úplná a neúplná	12
2.4. Nevlastní rodina	13
2.5. Náhradní rodina	15
2.6. Funkce rodiny	16
3. Rodina jako sociální skupina	17
3.1. Výchovné styly	17
4. Rozvody a současná rodina	18
4.1. Reakce dítěte na rozvod	19
4.2. Rodiny rozvádějící se a po rozvodu	20
5. Komunikace a vztahy v rodině	22
5.1. Rituály v rodině	24
5.2. Vztah dítěte k matce	25
5.3. Vztah dítěte s otcem	26
6. Emoční projevy	26
6.1. Vliv rodičů na emoční rozvoj dítěte	27
6.2. Nálada	28
6.3. Emoční epizody	29
6.4. Emoční inteligence	29
7. Vývoj citů dítěte	30
7.1. Vývoj citů u žáka v předškolním věku	30
7.2. Školní věk	31
7.3. Adolescence	32
8. Mimořádná citlivost u dětí	34
8.1. Dítě a emoční zátěž	34
8.2. Dítě a jeho duševní potřeby	35
8.3. Regulace projevovaných emocí	36

8.4. Vhodně a nevhodně projevované emoce	37
8.5. Emoční problémy dítěte a jejich náprava	38
8.6. Vliv rodičů na emoční rozvoj dítěte.....	39
9. Dodržování hranic chování u dětí.....	40

Praktická část:

10. Východiska výzkumu.....	43
10.1. Cíl výzkumu.....	43
10.2. Popis sledovaného vzorku žáků	44
10.3. Metody užití v průzkumu	44
11. Výsledky.....	46
12. Závěry a doporučení	98

Seznam použité literatury

Přílohy

1. ÚVOD

Život v současné společnosti přináší stále více a více nároků. Každý jen stále někam spěchá a nemá na nikoho a na nic čas. Hlavním smyslem života přestává být klidný život v rodině, ale na prvním místě jsou peníze a dobré postavení. Život a dění uvnitř rodiny zůstávají často opomenuty a může tak docházet k citovému strádání jejich jednotlivých členů a to především dětí. Právě u dětí se eventuelní citové strádání může projevovat velmi silně a následky pak mohou být trvalé, dítě si je s sebou nese celý svůj život. Dítě, které nemá pocit lásky, úcty a bezpečí ve své rodině, se často cítí odstrčené, nechtěné nebo dokonce i na obtíž. Je při tom plnohodnotný člen rodiny se svými právy a povinnostmi, prostřednictvím pochvaly, pohlazení nebo jen projevu zájmu rodičů získává jistotu, že je milováno a patří do rodiny. Tyto projevy jsou zvláště důležité pro dítě raného věku, ale i předškolního a mladšího školního věku.

Při vstupu na druhý stupeň základní školy se dítě dostává do další etapy svého života. Seznamuje se s novou, často větší skupinou, zvětšuje se pro ně obsah učiva a množství vyučovaných předmětů a je na ně kladeno více nároků, než tomu bylo na prvním stupni základní školy. Dostává se do věku, kdy začíná dospívat a více se zajímá o život dospělých, o vlastní postavení ve společnosti a o budoucí život. Potřebuje proto intenzivní sociální a citovou podporu všech lidí kolem sebe – rodiny, školy, vrstevníků.

Skutečnost, jak takové děti pociťují citové a sociální opory rodiny, jak na ně reagují, jak je prožívají, jak projevují city ve vztazích s ostatními je předmětem této práce.

Diplomová práce se skládá ze dvou částí. Teoretická část je věnována rodině a jejímu hodnocení, způsobu komunikace v souvislosti s uspokojováním citových potřeb všech členů rodiny, dále pak emocím, jejich vývojem a funkcemi rodiny.

V praktické části jsou soustředěny výsledky zkoumání citových projevů u skupiny 50 žáků staršího školního věku, a to z hlediska rodiny i samotného žáka.

Vlastním cílem práce je poznat, jak si členové rodiny projevují navzájem své city, jak se dítě v rodině cítí šťastné, k jaké osobě má důvěru, koho se v rodině bojí atd.

Obecně se soudí, že v rodinách si jednotliví členové nedokáží často své city projevovat. Tyto skutečnosti jsou přisuzovány i současnému životnímu stylu, kdy většinu času dne tráví rodina odděleně a to tak, že dospělí jsou v práci a děti ve škole. Zbylý čas tráví rodina společně většinou jen při domácích úkolech, pracích nebo u jídla. Přesto však stojí

rodina na prvním místě, v ní má dítě nalézt citovou oporu, porozumění, má se naučit přiměřeně projevit své city vůči komukoli a v jakémkoli věku, a tak bychom neměli šetřit projevy lásky a uznání.

Právě v tomto období bychom měli dát dítěti najevo, že jeho problémy nám nejsou lhostejné a vždy si najít čas si s ním promluvit o jeho pocitech, být mu nápomocni, dát mu jasně najevo, že může kdykoli přijít a promluvit si o čemkoli, co ho trápí. Poznatky získané z této diplomové práce mohou přispět k mé učitelské praxi i vlastnímu osobnímu růstu a vytváření odpovídajících citových vztahů a pochopení citových projevů vlastních i ostatních.

2. RODINA

Pojem „rodina“ vysvětluje Hartl (1993) v psychologickém slovníku jako skupinu lidí, která je charakteristická tím, že vzniká po uzavření manželství nebo spojením pokrevních vztahů.

Matějček (1994) popisuje rodinu z hlediska dítěte za jakousi „situaci“, ve které je opečováváno jedním či více lidmi a kde děti mohou být vlastními i nevlastními. Pro správný vývoj dětské osobnosti je důležité citově příznivé prostředí, a to by také rodina měla především splňovat. Svůj názor shrnuje do tvrzení: *„Dítě za své rodiče přijímá ty, kdo se k němu mateřsky a otcovsky chovají – a je pro ně zcela nepodstatné, zda tihle „jeho“ lidé na to mají či nemají potvrzení z porodnice“*. (Matějček, 2001, s. 16)

Sobotková (2001) uvádí názor Kramera (1980), který považuje rodinu za skupinu, jež je charakteristická tím, že je k sobě vzájemně poutána společnou minulostí, současností i nadcházející budoucností. Dědičnost, manželství nebo osvojení – tím jsou rodinní příslušníci k sobě navzájem připoutáni.

2.1. Vývoj rodiny

Matějček (1994) považuje rodinu za nejstarší skupinu, která sdružuje lidi. Vznik rodiny v minulosti připisuje především působením pohlavních pudů, které vedly k plození dětí a rozvoji lidského druhu. Kromě pudu pohlavního však dalším hlavním důvodem byla také potřeba rodičů vychovávat, vzdělávat a ochraňovat své potomky.

Vývoj rodiny v evropských zemích se postupem času měnil z volného soužití až k podobě současné rodiny. Ta je charakteristická především tím, že v ní není příliš rozlišována pozice muže a ženy (Havlík a kol., 1993).

Pojem rodina se používal i v období starověku a středověku pro označení jiných skupin lidí (Možný in Havlík, 1993):

- 1/ Velká „domácnost“ byla dříve skupina lidí s jedinou autoritou. V rodině nežili pouze pokrevní příbuzní, ale i služebnictvo a řemeslníci. Toto společenství trvalo ještě v 18. století.

- 2/ Rodina splývající s rodem, s pokrevním příbuzenstvím, bez společného soužití a jedné střechy.

Za rodinu s nejdelší historií je považována rodina skupinová s vazbou na určitou kulturu. Ve vývoji této rodiny lze určit několik typů:

- 1/ Matriarchát – vládnoucí pozice patří ženě, neboť matka byla na rozdíl od otce vždy ta jediná - „pravá“. K důležitým prvkům patřilo bydliště v rodném místě ženy a větší významnost rodu ženy.
- 2/ Patriarchát byl protikladem k matriarchátu.
- 3/ Polygynie znamenal rodinu a manželství, která byla typická tím, že v ní žilo více než jeden muž či žena.
- 4/ Polygamie označovala život a manželství s více ženami.
- 5/ Polyandrie označovala život a manželství s více muži (Havlík a kol., 1993).

Novověká rodina je vnímána jako nedotknutelná až posvátná. Tomu však dříve tak nebývalo. K nízké míře emocionality přispěla vysoká úmrtnost dětí a nízká odpovědnost rodičů za život dítěte. Za běžné se stávalo i odkládání dětí na výchovu především na venkov nebo do klášterů, aby nebyl ohrožen při dělení rodinný majetek. Děti ve věku devíti let byly posílány „do učení.“

Změna přišla s moderním ženským hnutím, kdy docházelo postupně ke změně životní úrovně, spojené s osidlováním měst, větší gramotností a se snahou o zachování života dítěte. V této době dochází ke stabilizaci rodiny a ke změně postavení ženy i dítěte (Havlík a kol., 1993)

Charakteristika rodiny 20. století je shrnuta u Havlíka a kol. (1993) do čtyř bodů:

- 1/Stabilita rodiny je snížena.
- 2/Snížení počtu dětí v rodině.
- 3/Dochází k vzájemnému soužití dvou generací s charakteristickou uzavřeností.
- 4/Prodlužuje se věk a dochází k eliminaci smrti dětí.

Francois de Signy (1999) rozděluje vývoj rodiny do dvou období. První probíhá od 19. století do šedesátých let 20. století, kde vzor spořádané rodiny tvoří manželská láska, společná dělba práce mezi mužem a ženou a koncentrace pozornosti k dítěti při jeho výchově.

Druhé období, od konce šedesátých let, označuje autor rodinou „postmoderní“, kdy se ženy v domácnosti stávají předmětem kritiky v ženských hnutích /feminismus/. V této době dochází k rozpuštění manželství po vzájemné dohodě.

2.2. Typy rodiny

Rodinu lze chápat jako uzavřené a důvěrné společenství lidí, které se přizpůsobuje různým změnám. Stává se prvním zprostředkovatelem při začleňování dítěte do společnosti. Rodina prochází konkrétními etapami, které se projevují v oblasti vzájemných vztahů mezi členy rodiny. Současnou rodinu lze zařadit do několika typů:

- 1/ Rodina orientační – je rodina taková, do které dítě přichází na svět a z které odchází do svého vlastního života.
- 2/ Rodina reprodukční je rodina, která vzniká na základě uzavření sňatku dospělými potomky, kteří pochází z rodiny orientační.
- 3/ Rodina jádrová je chápána jako rodina tvořená rodiči a dětmi.
- 4/ Rodina rozšířená je rodina, která se skládá z rodiny jádrové a širšího příbuzenství, například prarodičů, rodin sourozenců atd. (Havlík a kol., 1993).

2.3. Rodina úplná a neúplná

„Co se míní neúplnou rodinou? Jestliže je rodina v základní podobě tvořena oběma rodiči a jejich dítětem či dětmi, pak v neúplné rodině zůstává s dítětem či s dětmi jen jeden z rodičů, přičemž ten druhý chybí – podle kritérií pro sčítání lidu „není v rodině hlášen k trvalému pobytu.“ (Matějček Z., 1986, s. 29)

Neúplná rodina se může odlišovat z různých hledisek - osobní nepřítomností jednoho rodiče z důsledku smrti, rozvodu či vystěhovalectví. Avšak v úplné rodině může rodič „neúplně“ fungovat psychicky a to například kvůli alkoholismu či duševnímu onemocnění (Matějček, 1986).

Podle Satirové (1994) nemusí být rodina, kde je pouze jeden rodič, horší co se týče citového zázemí. I taková rodina se může stát místem, kde je radost žít. I když neúplné rodiny mají některé vlastnosti, které je odlišují od rodin úplných, jsou v ostatních ohledech typické pouze některými rozdíly.

„Speciální problémy rodiny s jedním rodičem“. Tuto rodinu lze podle autorky rozdělit do tří bodů:

- 1/Matka, či otec opustil rodinu, druhý z nich neuzavřel další sňatek.
- 2/Svobodný muž či žena s osvojeným dítětem.
- 3/Žena bez uzavření manželství s nemanželským potomkem.

Citové zabezpečení rodiny pouze ze strany jednoho rodiče je úkol velmi těžký. Při budování takové rodiny je pak zapotřebí, vypudit emoce jako mrzutost a zármutek a to především proto, aby mohl otec či matka v neúplné rodině poskytnout dětem věrohodný obraz muže a ženy.

Jak ztráta matky, tak ztráta otce působí na dítě těžkým otřesem. Mnohem těžší úlohu má osoba, která zůstává na výchovu dítěte sama. Musí se „vtělit“ i do osoby opačného pohlaví a zastupovat ji ve všem. Citová atmosféra rodiny je pro vývoj v neúplné rodině velmi důležitá, proto nároky na osobu, která zastupuje druhého rodiče, jsou velmi velké (Satirová, 1994).

Situace dítěte, které vyrůstá v neúplné rodině, není jednoduchá. Avšak dítě si samo dokáže svými temperamentovými vlastnostmi vytvářet podmínky pro utváření své identity v souladu s okolím. Aktivně se podílí na utváření svého osudu, a tak život v rodině neúplné je budován stejnou vzájemnou kooperací, jako k tomu dochází v rodině úplné (Matějček, 1986).

2.4. Nevlastní rodina

Sobotková (2001) zastává názor, že v důsledku vysokého počtu rozvedených rodin, které se objevovaly již po polovině 20. století, je nevlastní rodina častým typem lidského soužití a tímto termínem označuje rodinu, která vznikla takovým způsobem, že matka či otec nebo oba uzavřeli po rozpadu manželství jednou či vícekrát sňatek s jiným partnerem.

Podle Matějčka (1994) je nevlastní rodina taková, kde jeden rodič je biologický a druhý nikoli. Tato situace vzniká především tím, že vzrůstá počet rozvedených párů a na druhé straně nových manželství. Se vznikem nevlastních rodin se mohou objevovat u dětí nové problémy a zkušenosti. Autor je řadí do třech skupin:

- 1/ Rodinný chod, pravidla a systém rodiny může narušit cizí člověk, který nově přichází do rodiny dítěte. Na ně může mít negativní vliv v podobě komplikací, avšak může též příznivě zapůsobit, především pokud v dřívější rodině byl chod rodiny narušován hádkami a konflikty.

- 2/ Dítě patří do dvou rodin, neboť jeden z rodičů žije odděleně. Tato situace může na některé dítě působit negativně a způsobovat mu psychické problémy, neboť dítě může projevovat kladné city jak k rodiči vlastnímu, který žije s dítětem, nežije v jedné domácnosti, tak k rodiči nevlastnímu, se kterým se dítě každodenně setkává.
- 3/ Dítěti, které žije v neúplné rodině, se rozšiřuje rodina o nové členy a přátele. To může vést někdy k tomu, že se vztahy s původními příbuznými mohou zhoršit, nebo se mohou naopak i prohloubit.

Sobotková (2001) zdůrazňuje rozdíl vzniku nevlastní rodiny s malými dětmi a s dětmi v pubertě. V nevlastní rodině s malými dětmi je průběh adaptace při vzniku rodiny poměrně snadný. Obtížnější situace nastává při vzniku nevlastních rodin s dětmi v období pubescence. V tomto věku se dítě spíše straní a uzavírá do sebe, místo aby se snažilo začlenit do fungování nové rodiny a posílit soudržnost mezi jejími členy. Vytvořit úplnou shodnost v této rodině považuje autorka za dlouhodobou záležitost, neboť často je ovlivňována rozličnou povahou členů rodiny, především u těch osob, kteří v rodině nebydlí. Příčina je především v tom, že dítě má ve svých myšlenkách zažitou představu o své původní rodině a to pak může narušovat proces pro vytvoření identity nové. Velmi prospěšnými mohou být rodinné rituály, jež rodina každodenně dodržuje. Ty mohou vést i k posílení a vyjádření vzájemných emocí. Avšak ani při jejich dodržování nemusí být situace pro všechny členy jednoduchá, neboť každý má svá očekávání a může se cítit emočně zranitelný nebo může dokonce pociťovat, že jej ostatní nerespektují. Důležité proto je, aby si byla rodina schopna o svých přáních a představách promluvit a nalézt cestu ke společnému řešení.

Nevlastní rodiny však mohou nově vzniklou rodinu nejen o něco či někoho ochudit, ale i obohacovat a poučit. Hlavní zřetel by však měl být kladen na psychické zdraví dítěte, neboť problémy se mohou vyskytnout v několika podobách, například úzkostnými poruchami, delikvencí či zhoršením známek ve škole. Tyto problémy mají většinou původ v přetrvávajících konfliktech mezi exmanželi. Pro zdravý vývoj dítěte je pak nezbytné, aby se oba biologičtí rodiče dohodli na vzájemné péči o dítě a adekvátní spolupráci a komunikaci mezi sebou (Rutterová in Sobotková, 2001).

Přestože vznik nevlastní rodiny přináší s sebou stres a všichni její členové se musí přizpůsobovat novým podmínkám, není podle Sobotkové (2001) vyloučena možnost si mezi sebou vytvářet pěkné rodinné vztahy.

I když slovo „nevlastní“ asociuje něco negativního či něco, co působí problémy, zdůrazňuje Matějček (1994), že smysl nevlastní rodiny spočívá především v tom, že se snaží dítěti vynahradit i negativní zkušenosti a zážitky z původní rodiny a vytvářet rodinu lepší, s pozitivní atmosférou a vztahy. Život v nevlastní rodině je typický tím, že se dostává do centra zvýšeného zájmu lidí z bezprostředního okolí, avšak uchránit dítě před ním lze jen těžko. Autor je toho názoru, že dítě, které má jednoho či oba nevlastní rodiče, by nemělo být nikdy překvapeno žádnou informací o něm samotném, jež jeho okolí zná a ono nikoli. Zároveň je ovšem nutné mu takové informace podávat způsobem přiměřeným jeho věku a chápání.

2.5. Náhradní rodina

Podle Matějčka (1994) má dítě od narození schopnost si získat zájem a náklonnost lidí, kteří jsou kolem něj. Lidé v jeho blízkosti jsou zase schopni reagovat na dítě a jeho signály. Nevlastní rodiče s osvojeným dítětem fungují jako rodiče vlastní. Dnes je několik možností, kde může dítě vyrůstat, pokud nemá své vlastní rodiče. Příčin, proč dítě vyrůstá v náhradních rodinách, může být hodně - smrt rodičů, emigrace či vážná choroba rodičů může způsobit, že se o dítě nemohou postarat. Avšak stává se i to, že rodiče své dítě odmítají, nebo se o ně starají nedostatečně a pak nezbyvá nic jiného, než že dítě vyrůstá v rodině náhradní.

Matějček uvádí možnosti náhradní rodinné péče a to pro i nejrůznější problémy v péči a výchově v rodině vlastní.

- 1/ Adopce (osvojení) – dítě se stává plnohodnotným členem nové rodiny, přijímá jméno nových rodičů a to na základě zákona po nabytí všech práv.
- 2/ Pěstounská péče – dítě je svěřeno soudem do péče pěstounů (náhradních rodičů), kteří dostávají od státu příspěvky. Jméno se dítěti nemění, jelikož vlastní rodině nezanikají všechna rodičovská práva. Náhradní rodiče přejímají za dítě zodpovědnost. Pěstoun může být manželský pár nebo i samotný muž nebo žena.
- 3/ SOS vesničky – jedná se o zvláštní typ pěstounské péče. Rodiny /nebo ženy či muži/ mají v péči více dětí, které spolu žijí.

Autor dodává, že tyto formy náhradní péče jsou pro děti velmi důležité, neboť pro zanedbané týrané, nebo nedostatečně opečovávané dítě, je tento způsob náhradní rodiny velmi vhodný.

2.6. Funkce rodiny

Plnění důležitých funkcí v rodině je pro správný vývoj dítěte velmi důležité. Ne vždy jsou však všechny plně uspokojovány a dítě pak může být deprivováno.

Matějček a Langmeier (1968) uvádí, že deprivace“ nastává u člověka tehdy, když se ocitne v životní situaci, kdy u něj nedochází k dostatečnému uspokojování nějaké základní psychické potřeby a to po delší dobu. „Subdeprivací“ označují mírnější formu psychického strádání, kde příznaky deprivace nejsou tak výrazné a nápadné.

Plné uspokojování všech potřeb členů v rodinách poskytuje rodina funkční.

Satirová (1994) popisuje „funkční rodinu“ jako společenství lidí, ve kterém si její členové vzájemně projevují úctu, váží si sami sebe a to samé umožní i ostatním. Rovněž komunikace, otevřenost a jasná pravidla rodiny jsou přirozenou záležitostí.

Rodiny „dysfunkční“ jsou podle Sobotkové (2001) charakteristické tím, že jeden nebo více členů uvnitř rodiny se chovají nepřizpůsobivě. V rodině může docházet k tomu, že nedochází k řešení problémů, komunikace je nejasná, může chybět vzájemná důvěra a členové rodiny se mohou vzájemně obviňovat.

Také nesrozumitelná pravidla mohou signalizovat dysfunkční rodinu. V důsledku těchto problémů může v rodině docházet k narkomanii, asociálnímu chování či různým psychickým problémům.

Afunkční rodiny jsou rodiny, které nejsou schopné uspokojovat potřeby svých členů, a proto zde může docházet i k ohrožování správného vývoje dítěte (Havlík a kol., 1993).

Mezi základní funkce rodiny patří schopnost zajistit odpovídající citové zázemí pro všechny členy rodiny a připravit děti pro život ve společnosti. Havlík (1993) rozděluje její funkce:

- 1/ Funkce biologická /biologicko-reprodukční/ zajišťuje rozmnožování lidského druhu a má vliv na sexuální soužití - hraje tak důležitou roli v manželství. Je současně v úzké souvislosti s funkcí emocionální.
- 2/ Funkce emocionální představuje nenahraditelnou funkci pro správný vývoj dítěte. Je zprostředkovatelem k uspokojování citových vazeb. Při absenci této funkce dochází u dítěte ke vzniku neuróz a citových deprivací. Proto plní v raném dětství a v období dospívání nenahraditelnou funkci.
- 3/ Funkce domestikační představuje touhu jedince někam patřit – mít domov. Tato představa se v průběhu života člověka může měnit.

- 4/ Funkce ekonomická souvisí s hmotným zabezpečením rodiny.
- 5/ Funkce výchovná se zaměřuje především na socializaci člověka v rodině a ve společnosti.

3. Rodina jako sociální skupina

Rodina patří k malým sociálním skupinám /malý počet členů/, je tvořena neformálně. V současnosti vznikají rodiny tří- až čtyřčlenné. Tato malá sociální skupina je typická svojí důvěrností, soudržností, citovostí a respektováním potřeb mezi sebou. Rodina je nazývána primární proto, že ovlivňuje život svých členů po celý jejich život, nejvíce pak v období dětství a adolescence.

Neformálnost rodiny spočívá ve volnosti a emocionalitě v rodině. Dítě se narodí do rodiny bez možnosti si vybírat a nemůže do určitého věku sám za sebe rozhodovat, zda chce nebo nechce být součástí této skupiny – jejím členem. Proto je rodina označována za skupinu členskou (Havlík a kol., 1993).

3.1. Výchovné styly

Při výchově dítěte je důležitá především osobnost člověka, která na dítě působí a vychovává ho, dále pak jeho temperamentové vlastnosti a nabyté zkušenosti. Při výchově jsou uplatňovány různé výchovné postupy.

Mezi hlavní tři výchovné styly patří podle J. Čápa (1990):

- 1/ Styl autokratický je příznačný malým pochopením pro děti. Typické pro tento styl jsou především příkazy a zákazy. Potřeby, touhy, přání dětí, stejně tak individuální potřeby jsou ve výchově opomíjeny. Děti nemohou často samostatně rozhodovat a jednat, proto zde někdy dochází k projevům agresivity.
- 2/ Styl liberální je opakem stylu autokratického. Děti nejsou řízeny prakticky vůbec, nejsou na ně kladeny žádné požadavky, nebo jen malé bez jakékoli kontroly. Výsledkem tohoto výchovného stylu je nízký výkon dítěte, nepozornost a nerozvíjející se povaha jedince.

3/ Styl demokratický představuje kombinaci uvedených stylů a lze o něm hovořit jako o stylu nejvhodnějším. Tento styl je charakteristický podněcováním dítěte k samostatnosti a k podpoře tvořivosti. Na dítě působí vychovatel především osobností, nikoli příkazy a zákazy. V centru pozornosti jsou pocity a přání dítěte, jejich odlišnosti a citový vývoj. Tento styl pomáhá vytvářet příznivou atmosféru v rodině a rozvíjí osobnost dítěte.

Čáp (1990) také zpracoval pro posouzení způsobů výchovy v rodině hodnocení opírající se o dva aspekty: 1/ míru řízení v rodině, 2/ emoční vztah rodičů k dítěti.

4. Rozvody a současná rodina

„Mnoho manželství na lásce založených se bez lásky rozpadá, a to bohužel většinou velmi brzy, kdy jsou děti ještě malé a kdy se tvoří základy pro zdravý vývoj jejich osobnosti.“
(Matějček, 1994, s. 18)

V současné době je počet rozvodů u nás vysoký /většina statistik uvádí 50 % rozvodů manželství/. Rozvodovost je tak v České republice jedna z nejvyšších na celém světě. Mezi hlavní příčiny patří údajně nevěra jednoho z manželů, rozdílnost povah a alkoholismus.

Jak uvádí Matějček a Dytrych (1999) musí si oba partneři zprvu v začátku manželství na sebe po určitou dobu zvykat, /především na střety zájmů/ a postupně dojdou k určitým kompromisům ve společném soužití.

Pokud se však manželé nedokáží vzájemně tolerovat a problémy v manželství se stupňují, nastává v manželství disharmonie, která je vnímána jinak ženami a jinak muži. Zatímco obecně jsou ženy více citově založeny, muži více času než s manželkou tráví profesí nebo s přáteli. Díky častým neuspokojeným citovým potřebám v manželství, dochází k prvotní myšlence na rozvod u žen již necelý rok po svatbě. U manželů je situace jiná, vědomí, že udělali chybu, pociťují často až několik měsíců před rozvodem.

V současnosti muž se ženou uzavírají sňatek po 25. roce života, tedy v době, kdy jsou oba partneři zralejší a sociálně vybaveni pro roli rodiče, než tomu bývalo v dřívějších letech, kdy partneři uzavírali manželství kolem 18. roku života. Nová sociální role s sebou však přináší i různé problémy. Jako hlavní příčinu neshod a napětí mezi partnery shledávají autoři

obviňování otce dítěte, že nemá své dítě rád a že jeho chování vůči dítěti není přiměřené. Tento jev však různí autoři vysvětlují pomalejším vývinem vztahu otce k dítěti - ten je pronikavější až ve věku dvou let dítěte, kdy je schopno s otcem alespoň částečně komunikovat.

Průchová a Novák (2004) zastávají názor, že označit nějaký vhodný věk dítěte, tj. období, kdy by netrpělo rozvodem svých rodičů, není možné. Za nejnevhodnější období však pokládají věk kolem puberty, kdy chlapci mohou reagovat na rozvod rodičů neurotickým chováním či jinou poruchou. S tím také souvisí i to, že rodiče před nimi často rozvod zatajují, neboť právě chlapci se potýkají více než dívky s problémy v soužití s novým partnerem či partnerkou jednoho z rodičů. Dívky v období dospívání mají tendenci proti rozvodu v rámci svých možností bojovat. Život po rozvodu rodičů není pro dítě jednoduchý. Podle výzkumů autorů se polovina dětí z rozvedených rodin se svým biologickým otcem vůbec nestýká, třetina dětí z rozvedených manželství by ráda navštěvovala otce častěji.

4.1. Reakce dítěte na rozvod

Vnímání situace při rozvodu se u dítěte a dospělého člověka liší v mnoha směrech. Jednak je ovlivněno životní zkušeností, kterou dítě teprve získává, ale důležitou roli mají rovněž city, které dítě chová k oběma rodičům. Rozvod rodičů přináší pro dítě v jakémkoli věku zásadní změnu v jeho životě, zvláště pak v uspořádání rodiny.

Ryšánková (<http://www.rodina.cz/clanek2859.htm>) přirovnává rozvod rodičů k faktorům silně traumatizujícím, jako je například úmrtí blízké osoby. Dítě prochází adaptačními fázemi, které jsou rozdělovány na tři následující:

- 1/ Dítě zapojuje obranné mechanismy, které tlumí psychickou bolest a potlačuje projevy negativních emocí jako je vztek či agrese. Často se objevuje i obviňování jednoho nebo obou rodičů, předstírání nezájmu o dění kolem sebe nebo dokonce sebeobviňování. Tato fáze je velmi nebezpečná proto, že dítě může být negativně ovlivněno názory rodičů nebo příbuzných, kteří se do rozvodu zapojují.
- 2/ Dítě reaguje na situaci projevy zlosti. V případě, že je za tyto projevy trestáno, nebo mu není dovoleno zlost projevít, hrozí nebezpečí úzkostných projevů či nepřiměřeného chování vůči ostatním.
- 3/ Hledání jistoty a nové rodinné uspořádání. Přestože se dítě často nevzdává naděje na možné opětovné soužití rodičů, začíná se pomalu vyrovnávat s novou rodinnou

situací. Důležité je především, aby mělo pravidelný režim a vědělo, co ho v budoucnu čeká.

Tyto tři adaptační fáze jsou často u dítěte provázeny projevy lítosti a emočním chaosem. Jak autorka dodává, záleží na průběhu rozvodového řízení, který z rodičů rodinu opouští, důležitá je i celková přizpůsobivost dítěte změnám a také jak vypadalo soužití rodičů před rozvodem. Co je pro dítě klíčové a v tomto období zanedbávané, je formování jeho sebeúcty, která v rozvodovém období velmi strádá. Rodiče často v zaslepení svých problémů nevěnují dítěti takovou pozornost, jakou od nich vyžaduje. To pak přichází o možnost utvářet si své vlastní hodnoty tak, jak by mělo a využívat správně svých vlastních schopností. Jeho sebeúcta trpí, ačkoli si díky ní dítě utváří představu o roli muže a ženy ve společnosti.

4.2. Rodiny rozvádějící se a po rozvodu

Situace po rozvodu je pro všechny její členy nová a rozporuplná. V případě rodiny, která již delší dobu nefungovala tak, jak má, lze po rozvodu očekávat vymizení některých negativních emocí a jevů, které se v rodině před rozvodem vyskytovaly.

Podle Matějčka a Dytrycha (2004) se však ani po rozvodu nefungujícího manželství nedá předpokládat, že nastane mezi oba manžely klid a emoční rovnováha. Do popředí sporů se často dostávají konflikty týkající se svěření výchovy dětí nebo úpravy styku s dětmi, dále i majetkové záležitosti. Všechny tyto zátěžové situace způsobují veliký tlak jak na rodiče, tak na děti.

Tento tlak autoři nazývají adaptací na rozvod, která trvá většinou dlouhodobě a přináší s sebou stres. Právě v tomto nelehkém životním období hraje důležitou roli především psychosociální přizpůsobivost člověka vyrovnat se s touto zátěžovou situací.

Autoři rozdělují adaptační průběh na dvě fáze:

- 1/ První porozvodový proces má počátky již v „předsoudním“ řízení, kdy se všichni členové rodiny vyrovnávají s rozpadem manželství a rodiny. Tato fáze přináší ponejvíce negativní emoce a je často doprovázena lítostí, zradou a zklamáním nebo dokonce depresí a nenávisť. Pouze ti, kteří mají nového partnera či partnerku, opouští manželství s pocitem uvolnění. Typické je především to, že osobnost obou nebo jednoho z manželů je poškozena a může tak docházet k narušení duševní rovnováhy.
- 2/ Druhá fáze je často doprovázena pocitem osamělosti, úzkostí a strachem z budoucnosti. Pro rodinu po rozvodu jsou charakteristické příznaky, jako je nespavost, podrážděnost

a poruchy pozornosti. Ačkoli by tato fáze měla přinášet již pozitivní emoce, v prvopočátku k tomu většinou nedochází. Teprve když je porozvodová adaptace stabilní, objevují se pocity uvolnění a neurotické symptomy pomalu slábnou.

Dítě se po rozvodu rodičů ocitá v těžké životní situaci. Průchová a Novák (2004) zastávají názor, že tento problém má charakter čistě rodinný a vyřešit ho s pomocí školy, kam dítě dochází, nelze. Za vhodné však považují informovat školu o situaci, v níž se dítě ocitá, neboť může mít negativní dopad na jeho chování či prospěch. Především záhy po rozvodu může být dítě nesoustředěné či úzkostné, neboť situace, ve které se ocitá, je pro něj komplikovaná a citově náročná. Škola jako prostředník by měla být neutrální a brát v potaz citové rozpoložení dítěte v hodnocení i v chování.

Rozdílnost v chování po rozvodu u dítěte je patrná i podle jeho pohlaví. Zatímco chlapci prodělávají spíše výraznější změny v podobě rebelantství ve škole, vztahování pozornosti na sebe a také zhoršení prospěchu, dívky jsou naopak spíše introvertní se sklony k depresím, jejich školní prospěch se může také zhoršit. U obou pohlaví se rozvod rodičů projevuje ve zhoršení výkonnosti, poruchou koncentrace a stresem.

Vztahy k dítěti považují Matějček a Dytrych (1999) za velmi citlivou oblast lidského vnímání, ve kterém se rozvod velmi zásadně projevuje. Problémy se mohou objevovat již v počátcích úvahy o rozvodovém řízení, ale mohou zásadně přetrvávat i po ukončení manželství. Porozvodovou adaptaci dítěte může velmi negativně ovlivnit i přetahování rodičů potomka na svou stranu, což je doprovázeno často snůškou lži a obviňování druhého partnera. Tato situace nastává bez ohledu na věk, citové a rozumové zrání dítěte. To se dostává do situace, kdy často neví, komu z rodičů může věřit. Přitom je v tomto období velmi důležité zajistit dítěti pocit bezpečí a jistoty, neboť napadání a hádky mezi exmanželi znemožňuje plnohodnotné naplňování psychologických potřeb dítěte.

V posledních letech se objevil termín „syndrom zavřezného rodiče“ – nyní nahrazený mírnějším názvem „citově odmítaný, odcizený rodič“ – tj. ten z rodičů, který je druhým označen jako špatný, působící všechno zlo, takže emoční projevy dítěte ve vztahu k němu jsou značně ambivalentní až negativní/ dítě přitom nemá a nemůže mít všechny adekvátní informace o skutečném vztahu a problémech mezi rodiči, identifikuje se však právě s tím rodičem, se kterým žije, tj. rodičem tzv. programujícím/.

Tento „Parental alienation syndrom“ vymyslel a poprvé použil v osmdesátých letech americký psychiatr a dlouholetý odborník zabývající se dětskou psychiatrií, Richard A.

Gardner (<http://www.helcom.cz/view.php?cisloclanku=2009010602>). Především zkoumal, jaké důsledky na dětskou duši mají porozvodové spory a následné svěření dítěte do péče pouze jednomu rodiči. Zjistil, že tyto děti vykazují spoustu společných symptomů, které postupně vedou k odcizení rodiče. SOR /syndrom odcizeného rodiče/ je v původním Gardnerově smyslu vnímán jako aktivní popouzení dítěte rodičem, se kterým žije, proti druhému rodiči, bránění dítěti v kontaktu s chybějícím rodičem. Tento jev se objevuje především u toho rodiče, který s dítětem žije. Programující, respektive kopírovaný či preferovaný rodič přispívá k odcizení jak vědomě, tak podvědomě. Dítě záhy pociťuje k odcizenému rodiči strach, odpor až nenávisť i přesto, že jejich původní vztahy byly hezké a kvalitní. Odmítá pak kontakt s ním, projevuje ve vztahu k němu negativní city a citové reakce, často s ním odmítá komunikovat.

5. Komunikace a vztahy v rodině

„Každé nemluvně, přicházející na tento svět, přichází jen se surovým materiálem – nemá žádnou představu o sobě, žádný zážitek interakce s jinými lidmi a žádnou zkušenost, jak si má v tomto světě počínat. Nemluvnata se těmto věcem učí prostřednictvím komunikace s lidmi, kteří se o ně od narození starají.“ (Satirová, 1994, s. 53)

Pocity úzkosti a viny brání jednotlivým členům rodiny vymanit se z pocitů bezcennosti, které narušují jejich sebeúctu. Úplná absence komunikace o nevhodných tématech zabraňuje jejím členům, aby se navzájem sblížili a mohli stát při sobě. Rodinného štěstí nelze dosáhnout tím, že budou omezování druhí. Je nutné se připravit i na konflikty a schopnost, stát při někom a pomáhat mu. První krokem může být schopnost vyslovit, co mě tíží, a být schopen si o tom promluvit (Pernerová, 2000).

Fenwicková (1994) spatřuje selhání komunikace za důsledek neschopnosti jednoho poslouchat a druhého mluvit. Za důležité považuje především:

- 1/ Učit se poslouchat s plnou koncentrací.
- 2/ Být připraven odpovídat i v nevhodných okamžicích.
- 3/ Požádat dítě o jeho radu či názor a hodnotit jeho myšlenky.

- 4/ Zůstat nezaujatý.
- 5/ Mluvit před dítětem i o krizích a těžkých rozhodnutích.
- 6/ Být schopen hovořit o pocitech svých i dítěte.

„Diagnostikovat komunikaci v určitém manželství či rodině umožní rozpoznat a pojmenovat, co a jak se v uvažovaném systému děje, a tím tomu porozumět.“ (Plaňava, 2000, s. 199)

Ve funkčních rodinách podle Plaňavy (2000), který cituje názor Beavere (1997), je při sdělování zřejmý adresát i sdělovatel. Během výměny informací převládá vřelost a zájem o druhého. Členové rodiny mají radost z komunikace a vyhledávají ji.

Sharry (2006) zdůrazňuje při komunikaci důležitost aktivního naslouchání, především tehdy, když má dospívající dítě k něčemu vyhraněný názor. Rodič s vlastními názory i hodnotami, které si nenechá vyvrátit, rodič diskutující se svým dítětem – takového rodiče dospívající děti potřebují. Za stejně důležité považuje schopnost porozumět dítěti a přijmout jeho pocity, neboť dítě je pak také ochotnější naslouchat názorům rodičům. Citlivá komunikace je v takové situaci samozřejmostí. Za významné považuje především:

- 1/ Příjemné emoční naladění při rozhovoru s dítětem.
- 2/ Užití 1. osoby při zdůraznění vlastního názoru. („Hněvám se na tebe“ nikoli „Rozhněval si mne“)
- 3/ Jasná formulace myšlenek a názorů.
- 4/ Koncentrace na záměr sdělení.

Jedním z prohřešků, kterých se rodiče dopouští, je nedostatek ohledu k individualitě dítěte, především k potřebám a temperamentu dítěte. Jednat s dítětem, které má osobité potřeby, vyžaduje to, aby dítě dobře znali a zajímali se o něj. S individualitou je třeba počítat a respektovat ji, dítě cílevědomě vést a rozvíjet v něm to, k čemu má předpoklady a sklony (Matějček, 1986).

Přítomnost rodičů, kteří o své dítě jeví zájem a věnují se mu, je nejdůležitější věc pro správně fungující vztah. Role školáka však může způsobit změny v postavení v rodině. Měnit se mohou postoje k dítěti nebo i celý životní styl rodiny.

V tomto období dochází ke konfliktu potřeb rodičů a dítěte. Rodiče si chtějí udržet autoritu a citovou vazbu se svým dítětem, ale ne vždy jsou schopni akceptovat proměnu dítěte (Vágnerová, 2000).

Pro školáka ve starším školním věku představuje rodina důležitou součást jeho identity. Rodina zde uspokojuje většinu jeho potřeb. Vztahy mezi dítětem a rodiči se postupně diferencují. Dítě je schopno vnímat postoje rodičů i jejich motivaci a dokáže se orientovat v rodinných vztazích. V tomto věku bere v úvahu mnohé zkušenosti, které v rodině získá. Rodina tak hromadí zážitky, které tvoří společný rodinný příběh. Důležité jsou i rituály, kterých se účastní všichni členové a vzájemně je tak spojují (Vágnerová, 2000).

5.1. Rituály v rodině

K navazování a upevňování různých citových projevů mezi dětmi a dospělými přispívají i rituály praktikované v rodinném životě. Mezi ně patří především vyjadřování kladných citových vztahů při oslavách narozenin, svátků, ukládání ke spaní, jedení, navazování vztahů s druhými lidmi.

Pojem „rituály“ tak vysvětluje Kaufmannová – Huberová (1998) jako zvláštní příležitosti v rodinách spojené s oslavami. Ty mohou mít charakter jak náboženský tak světský. Hlavním znakem těchto ceremonií je přesně určený průběh s jasnými pravidly. Především u dětí, které jsou citlivější než dospělí lidé, můžeme pozorovat jejich vlastní rituály. Ty se mohou plně rozvíjet jen za předpokladu, že je dítěti ponechána volnost v jednání a prožívání a není omezováno příkazy a zákazy ze strany dospělých. Stejně tak negativně mohou zapůsobit rituály, které budou dítěti vnucovány.

Rituály u dítěte v období staršího školního věku jsou obtížně rozpoznatelné, neboť fáze, kdy se dítě stává dospělým, je u každého jinak dlouhá a může trvat několik roků. Autorka považuje rituály za velmi důležité pro zdravý vývoj dítěte, ba dokonce je pokládá za nezbytné. Jejich smysluplnost nalézá především v tom, že jedinec:

- 1/ nachází vlastní totožnost a sebeuvědomění
- 2/ dokáže rozpoznat, v čem vyniká a kde má nedostatky
- 3/ je schopný oprostít se od rodiny a nejbližšího okolí
- 4/ dospívá v jedince se svými vlastními právy a povinnostmi
- 5/ nalézá uspokojení v tom, že patří do nějaké nové komunity
- 6/ učí se zvládat negativní emoce jako je například strach

K častým, pravidelně se opakujícím rituálům v rodině patří narozeniny dítěte či vánoční svátky. Oslava narozenin je událost pro dítě velmi významná, neboť si tak uvědomuje, že se rodiče nebo blízké osoby v jeho okolí těší z jeho bytí, mají ho rádi. Autorka zastává názor, že průběh a příprava narozeninového rituálu by měly mít každý rok podobný průběh se zvláštní pozorností k přáním dítěte.

Rovněž v období Vánoc je dodržování neměnných rituálů u dětí velmi oblíbené, a to především proto, že u dítěte navazují pocity bezpečí. K jejich příjemnému naplňování přispívá i vhodné plánování, organizace a spolupráce mezi jednotlivými členy rodiny. To je důležité především v rodinách neúplných, kde chybí z různých důvodů jeden /biologický/ rodič.

K navození správné atmosféry v rodině je zapotřebí vyhledávání různých forem kooperace, než dojde k uspokojení v citové oblasti u všech členů. Ke smysluplným rituálům o Vánocích patří především každoroční příprava stejných pokrmů, výzdoba bytu nebo stejná dekorace vánočního stromku.

5.2. Vztah dítěte k matce

Mezi rodiči a dítětem dochází velmi rychle k citové vazbě zvané „attachment“. Tento termín charakterizuje prvotní přilnutí dítěte k matce nebo osobě dítěti blízké, jež dítěti zprostředkovává bezpečí a citovou jistotu (<http://cs.wikipedia.org/wiki/Attachment>, <http://slovník-cizich-slov.abz.cz/web.php/slovo/attachment-style>).

Vztah dítěte k matce je charakterizován odmítáním její zvýšené péče a udílení rad. Děti obou pohlaví se snaží těmto /podle nich často přehnaným/ projevům uniknout. Velká emotivnost matek způsobuje to, že se matka dokáže do svých dětí až příliš „vcítit“ a pak může jednat afektivně. Na lhostejnost svých dětí přijímat péči reaguje pocity smutku (Gecková a kol. in Vágnerová, 2005).

Vágnerová (2005) dělí vztahy podle pohlaví dítěte:

1/ Vztah matky a dospívající dcery

Tento vztah bývá specifický, neboť často dochází k vytváření vzájemné citové opory. Vzájemný vztah může být ale ohrožen i soupeřením, kdy chce dívka zdůraznit své kvality a matka se snaží tuto tendenci naopak potlačit. Podpora při zvládnutí ženské role je to, co dívka od své matky potřebuje.

2/ Vztah matky a dospívajícího syna

Matka se stává pro syna vzorem ženskosti. V tomto vývojovém období kladou matky na syny menší požadavky. Vzájemný vztah bývá tolerantnější a také méně kritický. Avšak kvůli utváření mužské identity se syn od matky odpoutává. Porušuje stanovená pravidla, často se chová popudlivě a odmítá její péči. Po určité době však dochází ke stabilizaci vztahu na nové úrovni.

5.3. Vztah dítěte s otcem

Je charakteristický proměnou, větší důležitost má pro chlapce než dívky. Změny ve vzájemných vztazích mohou být zapříčiněny odmítáním projevů autoritářství otce. (Gecková a kol. in Vágnerová, 2005).

Vágnerová (2005) rozlišuje:

1/ Vztah otce a dospívajícího syna

Důraz je kladen na identitu a sdílnost k mužskému pohlaví. Typická je změna tělesných znaků /výška, rychlost, síla, pružnost/. Snahy o osamostatnění a upřednostňování vrstevníků před vlastním otcem však neznamená to, že otec není pro syna důležitý. Podpora mužské identity a sebevědomí je to, co syn od otce potřebuje. Kritizování a odsuzování syna by nemělo dokazovat uraženou otcovu autoritu (Yablonsky, Matoušek in Vágnerová, 2005).

2/ Vztah otce a dospívající dcery

Toto období nebývá příliš dramatické, otec má k dceři značný odstup kvůli pochybnostem, jak s dcerou v tomto vývojovém období jednat. Rovněž vyhýbavý kontakt je pro toto období charakteristický. Avšak celkově může být projevy otců k dcerám různé. Na jedné straně u nich mohou odmítat a ignorovat ženské projevy, na druhé straně mohou žárlit na ctitele z jejich vrstevníků (Corneau in Vágnerová, 2005).

6. Emoční projevy

Emoční projevy jsou vlastní všem lidem, u dětí jsou však velmi spontánní.

V literatuře se setkáváme s následujícími definicemi. Např. Hartl (1993, s. 45) uvádí, že *„emoce jsou zážitky charakteristické libostí a nelibostí. Ty jsou typické změnami*

fyziologickým, motorickými projevy (gestikulace, mimika). U těchto zážitků lze sledovat trvání a jejich sílu.“ Stuchlíková (2005) pokládá emoce za velmi subjektivní, a tak pochopit emoční prožívání ostatních lidí shledává za velmi nelehké.

Vágnerová (2005) popisuje emoce jako základ procesu vývoje člověka, které podněcují člověka v dalších psychických funkcích. Rovněž rozvoj mezilidských vztahů, hlavně pak vztahy dítěte a matky jsou ovlivňovány emocemi. Schopnost vcítění se do jiného a citová vazba k jiné osobě, to vše je zahrnuto do vývoje vztahů mezi lidmi.

Podle Stuchlíkové (2002) jsou emoce charakteristické svojí velkou citlivostí a proměnlivostí. Autorka zdůrazňuje především dva přístupy k emocím a to „popisem diskrétních emocí“ a tzv. „dimenzionální přístup.“ První přístup se zabývá základními emocemi a také mechanismy, které přeměňují tyto vrozené emoce na emoce druhořadé. Druhý přístup posuzuje zážitkovou hodnotu emocí – zda jsou příjemné, nepříjemné a jejich sílu. Autorka dále zařazuje emoce do širší skupiny jevů, kam patří i nálady a emoční epizody.

Stuchlíková (1998) dále poukazuje také na to, že emoce patří do primárních jevů v našem životě a to zejména ze tří důvodů:

- 1/ Každodennost a častost emocí v životě. Emoce příjemné/radost, hrdost, apod./.
Emoce nepříjemné /zlost, obava, strach/.
- 2/ Kontext s osobně významnými událostmi. Rozsah důležitosti dokáže ovlivnit mohutnost emocí.
- 3/ Blízký vztah emocí s osobním jednáním. Emoce může jednání rovněž negativně ovlivňovat.

6.1. Vliv rodičů na emoční rozvoj dítěte

Rodina představuje pro dítě první prostředí, v němž se učí komunikovat, poznává svět a získává dovednosti. Proto je zřejmé, že vliv rodiny na jeho emoce je nezastupitelný. Dítě tak může pozitivně i negativně ovlivňovat.

Podle profesora Kohoutka (<http://rudolfkohoutek.blog.cz/0912/vliv-rodiny-na-rozvoj-osobnosti-cloveka->) je rodina takovým prostředím, kde dítě nabývá hodnoty díky napodobování chování a jednání jejích členů. Dítě i rodiče – obě strany na sebe vzájemně působí a ovlivňují se svými osobními dynamickými vlastnostmi – vznětlivostí, klidem, citovou labilitou nebo stabilitou. Citová nestálost u dítěte se může odrážet v emoční nestálosti rodičů, která může mít původ v nedostatečném přizpůsobení rodičů roli matky a otce. Kromě

citové lability se podle autora podílí na správném rozvoji dítěte také věk, vzdělání a zaměstnání rodičů. Rodina s vyšší vzdělaností poskytuje dítěti adekvátní motivaci a povzbuzení. Emoční stabilitu dítěte ovlivňuje rovněž klima v rodině, které je charakteristické svojí soudržností a pohodou. To v sobě zahrnuje uspokojení potřeb bezpečí a jistoty i potřebu někam patřit. Rodiče, kteří se dětem příliš nevěnují, pak nejsou schopni zajistit dítěti vhodné podmínky pro jeho zdravý vývoj.

Sdělování a rozpoznávání emocí mezi rodinnými příslušníky je podle Shapira (1998) důležitá vlastnost, která přispívá k ovládnutí a pochopení emocí dítěte. U dítěte, které vyrůstá v rodině, kde si vzájemně své city neprojevují, hrozí nebezpečí, že se stane citově „němým.“ Schopnost dítěte, umět vyjádřit emoce, je tedy vlastnost významná pro uspokojení jeho primárních potřeb. Při správném chápání a sdělování vlastních emocí může dojít u dítěte ke zvyšování úspěchu v jeho budoucím životě. Neméně významné je rovněž učit dítě vnímat a ocenit emoce ostatních lidí. Tato dovednost je nezastupitelná při vytváření důvěrných vztahů. Do jaké míry bude dítě schopné se těmito dovednostem naučit a využívat jich, záleží nejen na způsobu výchovy, který rodiče zvolí, ale také na tom, jak je dítěti umožněno učit se jednat s dospělými lidmi.

Jiná emoční situace může nastat v rodině neúplné nebo nefunkční. Dítě vnímá toto prostředí jako místo s nižší emoční stabilitou, kde se necítí bezpečně a klidně. Hrozí zde riziko, že bude ohroženo negativními emocemi – úzkostí nebo strachem. Podle Kohoutka (<http://rudolfkohoutek.blog.cz/0912/vliv-rodiny-na-rozvoj-osobnosti-cloveka>) je tak dítě, které vyrůstá v konfliktní rodině, více citově ohroženo než v rodině, kde jeden z rodičů chybí.

6.2. Nálada

Starší publikace definují nálady v podstatě ve shodě s Hartlem (1993, s. 116), jako *„nálada je vlastně emocionální stav a ten je spojený s prožíváním a činnostmi člověka.“*

Stuchlíková (2002) rozlišuje náladu a emoce podle délky jejich trvání. Na rozdíl od emocí popisuje náladu jako trvajících „emoční klima“ s možnou nižší intenzitou, nepřítomností objektu a nezaměřeností. Přestože jsou nálady bezpředmětné, lze porozumět jejich příčině. Ta může vzniknout na základě nějaké emoční události, která předmět obsahovala. Jak autorka dále uvádí, může nálada vzniknout z konkrétní emoce, kdy je známa příčina toho, co nás rozhněvalo, ale přesto stejně negativně reagujeme na věci jiné. Za hlavní složku nálady považuje citový stav. Určitá nálada může mít vliv na způsob hodnocení, člověk projevuje

úmysl vidět věc jen jedním určitým způsobem. Nálady tedy shrnuje jako vnímání světa a vidí v nich také připravenost pro použití určitých reakcí.

6.3. Emoční epizody

Stuchlíková (2002) zdůrazňuje, že pro emoce je typické, že se rozvíjejí se v krátkém časovém úseku, čímž se liší od emoční epizody, která se diferencuje hlediskem časovým a prostorovým. Zdůrazňuje také, že emoční epizoda je charakteristická svojí soudržností a jednotou. Zdrojem je vědomí člověka, že přichází do styku s určitým tématem, jako je například útok, druhým zdroj představuje emoční zaujetí.

Epizody obsahují jak všechny osoby, tak události (např. v hádce partnerů). Tyto epizody se formují z hlediska průběhu časového od začátku hádky až k jejímu rozřešení, kdy se v jejím průběhu mohou objevit kladné či záporné citové stavy, jež vyplývají z připravenosti jednat.

6.4. Emoční inteligence

Vysvětlení tohoto pojmu dělí Stuchlíková (2005) podle dvouslovného názvu – inteligence a emoce. Inteligenci popisuje jako prostředek, který slouží k popisu hodnoty lidských funkcí, jako jsou vnímání, pozornost či paměť. Emoci přičítá tradičnímu duševnímu procesu. Základ emoční inteligence je kromě dědičnosti získán během života citovým připoutáním na osobu, jež se o dítě stará a poskytuje mu ochranu. Tato vazba je většinou celoživotní, i když se může v průběhu vývoje dítěte v různých obdobích měnit.

Také rodina působí na dítě prostřednictvím interakce dítě-rodíč, ale též formováním chování pomocí odměn a trestů.

Dítě se pomocí pokusu a omylu učí v průběhu života rozšiřovat své city za přispění svých rodičů, kteří buď jejich určité reakce hodnotí kladně pochvalou či oceněním, nebo záporně pomocí trestu či odmítnutí. Tímto způsobem mohou rodiče své dítě naučit rozšiřovat jeho emoční rozpoznávání na akceptovatelné či nikoliv.

Pro emoční inteligenci je důležité především to, aby se emoce dostaly do lidského uvažování a člověk jim dával adekvátní pozornost a vnímal je jako zdroj dozvědět se něco nového. Aby bylo dítě schopné realizovat složitější dovednosti, je třeba u něj rozvíjet

schopnost rozlišovat různé typy emocí, umět je pojmenovat a být schopný o nich s dospělými hovořit.

Rozvoj emoční inteligence může být však oslabován absencí komunikace o záporných citových projevech jako je například vztek, hněv, smutek či pohrdání. Ty jsou často považovány za něco nevhodného a neznámého, a tak v důsledku nemá dítě příležitost slovně formulovat a rozlišovat své pocity. Rovněž osobní překážky nebo znevýhodnění dítěte může způsobit nesprávný rozvoj emoční inteligence, protože takové dítě má jisté odlišnosti v prožívání, které nemusí být pro ostatní srozumitelné.

Překážkou pro rozvoj emoční inteligence může být spojeno i s nesplnitelným očekáváním. Pro správný vývoj emoční inteligence je důležité pochopit především to, že jde o vývoj dlouhodobý, který je spojený s trpělivostí a především také otevřeností k citům vlastním. Obecně lze předpokládat, že stresu se špatně přizpůsobují ti jedinci, jejichž emoční inteligence je nižší. To má za následek, že snadno podléhají depresím a pocitům bezmocnosti. Naopak ti jedinci, jejichž emoční inteligence je vyšší, se snáze přizpůsobují negativním životním událostem. Jak autorka zdůrazňuje, slouží emoční inteligence k pochopení lidských vztahů, úspěchu v zaměstnání a duševního zdraví a pomáhá při konkrétních odhadech v životě jedince (Stuchlíková, 2005).

7. Vývoj citů dítěte

7.1. Vývoj citů u žáka v předškolním věku

Vágnerová (2005) popisuje emoční projevy dítěte předškolního věku jako stabilnější a více vyrovnané než v batolecím období. Prožitky jsou vázány na aktuální stav - dítě pláče nebo se směje. Typické pro předškolní dítě je také pozitivní naladění s úbytkem záporných citových reakcí. To je spojené s dosahováním zralosti centrálního nervového systému a s úrovní uvažování. Autorka shrnuje prožívání dítěte v tomto období do čtyř hlavních bodů:

- 1/ Díky chápání vzniku nepříjemných situací ubývá vzteku a zlosti. Když už je dítě zlostné, obvykle se to projeví jako důsledek frustrace /příkazy, zákazy/.

- 2/ Strach je spojován s představivostí dítěte. Záleží na temperamentu dítěte, v jeho závislosti pak strach může být velmi silný, což může mít za následek nesamostatnost a neschopnost se odpoutat od dospělého.
- 3/ Smysl pro humor je projevem kladného citového stavu. Dětská veselost bývá z kognitivního hlediska jednoduchá (Matějček, Mills a Duck in Vágnerová, 2005).
- 4/ Kladnou i zápornou stránku s sebou přináší vnímání budoucnosti a schopnosti dítěte se na něco těšit.

Porozumění citové rozpolcenosti je však pro dítě v tomto období obtížné. Až v šesti letech dokáže dítě pochopit, že na určitou situaci lze reagovat rozličnými pocity a že se člověk může cítit v různých okolnostech dobře i špatně. V tomto věku dochází též k rozvoji emoční inteligence. Dítě chápe své vlastní pocity, dokáže se vcítit do prožitků jiného člověka a umí částečně řídit své citové projevy.

Dítě je schopno vnímat city jako láska, sympatie a soucit. Ten, kdo vyrůstá s pozitivním emočním zázemím, je schopný lépe porozumět citovému rozpoložení jiné osoby. Pro dítě s negativním citovým zázemím je typické nepochopení a negativní reakce vůči ostatním lidem.

Kolem šestého roku života dítě chápe, že vnější projevy člověka nemusí vždy korespondovat s jeho skutečným citovým stavem a slouží spíše k zakrytí stavu opravdového.

Vágnerová (2005) uvádí názor Sieglera (2003), který se domnívá, že se emoce projevují i v sebehodnocení dítěte předškolního věku. Mohou pociťovat hrdost i zahanbení. S morálním uvažováním se objevují pocity viny, které signalizují, že dítě způsobilo něco nevhodného a postupně dokáže chápat, jak tyto situace napravit.

7.2. Školní věk

S rozvojem centrálního nervového systému dochází podle Vágnerové (2005) ke zvyšování stability emocí u dětí školního věku. To je často spojeno s pozitivním laděním dítěte. V tomto věku již pak lépe rozumí svým emocím i díky získaným osobním zkušenostem.

Nadále dochází k vývoji emoční inteligence. Dítě si uvědomuje svoje pocity a dokáže rozpoznat jejich sílu a trvání. Rovněž chápe smíšenost či protikladnost pocitů u ostatních.

Typickým emočním projevem v tomto věku je provokování druhých.

Dítě školního věku využívá také lépe emoční komunikaci. Dokáže sdělovat vlastní pocity způsobem zřejmým pro ostatní.

Vnitřní emoce jsou v tomto věku více usměřňované. Děti si uvědomují svoji schopnost v potlačení nevhodných emocí a někdy věří, že jsou schopné řídit například svoji zlost či strach. Avšak i školní docházka může podněcovat rozvoj záporných emocí díky zvyšujícím se nárokům na dítě a to především u strachu a úzkosti. Ke zlepšení situace přispívá vlastní citová zralost a zkušenost.

Sebehodnocení se projevuje především ve srovnávání výkonů a chování jedince s vrstevníky. Ve školním věku se formuje i sebepojetí, což ovlivňuje lásku i úctu k sobě samému (Vágnerová, 2005).

7.3. Adolescence

Stuchlíková (2002) charakterizuje toto období nárůstem zmatku v oblasti emocí a také negativními citovými stavy. V této době se dítě potýká s vyšší zranitelností a malou odolností ke společenské úzkosti.

Dochází také k vybuzení záporných emocí, jako je strach, smutek a znechucení. Tyto emoce jsou spojeny se sebehodnocením. Abstraktní myšlení v době dospívání, které se v tomto období vyvíjí, je spojeno právě s těmito negativními citovými stavy (Larson, Asmussen in Stuchlíková, 2002).

Vágnerová (2005) popisuje citové projevy u dospívajících jako nápadné a charakteristické menší přiměřenosti. Za charakteristické pro citové prožívání v tomto období považuje napětí, krátkodobost a proměnlivost jejich prožitků. Tato změna bývá spíše nepříjemná a obtěžující pro jedince v tomto věku. Odezvou bývá často špatná nálada či změna v chování, jež může negativně působit na okolí. V tomto období se často objevuje nízké sebeovládání a impulzivita dítěte. Tyto proměny mohou vést ke konfliktům ve vztazích s ostatními lidmi a to především v důsledku nižší frustrační tolerance, zvýšené citlivosti a náladovosti.

Rodiče pak často nahlíží na své děti jako na rozmazlené s neschopností se přijatelně chovat. Tento pocit je umocněn názorem, že dítě přece ke svému nevhodnému chování nemá žádný konkrétní důvod. Záporné reakce však zvyšují nejistotu u dospívajícího dítěte. Pocity a prožitky v tomto období jsou v centru jeho větší pozornosti a ono nabývá dojmu, že jsou výjimečné, jiné nežli u ostatních. Typické je v tomto období i vnější odmítání projevů citů. To je spojené s intimitou osobnosti, proto často dítě nedává své prožitky najevo, neboť je nedokáže pojmenovat, to je pak spojeno se strachem z nepochopení či výsměchu.

Autorka uvádí názor Medved'ové (2002), která spojuje nevyrovnanost v citové oblasti se změnami v sebehodnocení. Sebeúcta, která je v tomto období zranitelná, se v komunikaci s jinými lidmi může stávat zdrojem problémů. Také nejistota dospívajícího dítěte se může projevovat vztahovačností a je spojená s nárůstem agresivního chování a s negativismem.

Podle Stuchlíkové (2005) představuje chování dospívajícího dítěte v kontaktu s dospělým jakousi zpětnou vazbu, která je často nelichotivá a prohlubuje tak nejistotu u dospívajícího. Kladný účinek této vazby je však v tom, že dítěti zprostředkovává nápravu.

S proměnou osobnosti a zrání osobnosti je však někdy spojeno i to, že jedinec se může dostat do situace, kdy se chová opět jako dítě nebo řeší situaci jako dítě. Tento způsob chování je spojen s nedostatečným upevněním vyšší vývojové fáze a dítěti zprostředkovává uvolnění a nabytí pocitu jistoty. Pro lepší zvládnutí situací a uvolnění se od skutečného, se dospívající jedinec brání únikem do světa představivosti. Přínosem pak může být pro dítě rozvoj sebeuvědomění a důležitý fakt zde je, že dospívající dítě nemusí dodržovat žádné nařízení, vše je na jeho vlastní vůli.

Citové prožitky se usměrní s koncem dospívání, k čemuž přispívá hormonální vyrovnanost (Macek in Vágnerová, 2005).

Satirová (1994) popisuje toto období jako obtížné jak pro dospívajícího jedince, tak pro rodiče a nabádá k tomu, aby prostředí, v němž jedinec vyrůstá, bylo přizpůsobeno jeho měnící se náladě a jeho chování. Ke zvládnutí potřebují obě strany kladné představy. Tato etapa vyžaduje především trpělivost na obou stranách, lásku a vzájemnou komunikaci. Ze strany rodičů je však toto období plné předsudků díky jejich vzpomínkám na vlastní dospívání. Je však nutné najít si kladné představy. Rovněž vyvážený postoj k různým problémům dokáže udělat z rodičů dobrého rádce pro dospívající dítě. Důležitost hraje láska a uznání, ale i vymezení určitých hranic a usměrnění chování.

Vztah dospívajícího a dospělého by měl zahrnovat poctivost, humor a věcné usměrnění. Tato bouřlivá citová etapa, doprovázená silnými emocemi usiluje především o nalezení vlastní totožnosti, a proto je důležité, aby rodiče brali tento fakt na vědomí a nesnažili se potlačovat citové projevy u svých dětí (Satirová, 1994).

8. Mimořádná citlivost u dětí

Podle Kurcinkové (1998) jsou citlivé děti náchylnější k problémům, když jsou vystaveny citovému stresu z okolí. K tomu dochází velmi rychle, neboť citlivé dítě si uvnitř hromadí dojmy a pocity. Nejdůležitější je včas podchytit, co vybuzení dítěte vytváří. Častým zdrojem problémů u citlivých dětí je i stres, který prožívají rodiče. Dítě brzy vypozeruje, že je něco trápí a zareagují na to.

Zvládnout citlivost u dětí je podmíněno tím, že rodič zvládá citlivost vlastní. Potřeba radosti a dobré citové pohody u dětí je to, co citlivé dítě potřebuje. Pokud jsou rodič i dítě více citliví, může docházet k vzájemnému dorozumívání beze slov, což umožní vcítit se jeden do druhého. Prohlubovat rodičovskou citlivost může i dítě, které je citlivější než jeho rodiče. Důležité je, aby rodiče respektovali percepce dítěte, neboť to jim umožní naučit se správnému vnímání dětí.

Autorka uvádí několik příkladů, co by rodiče měli zvládat při kontaktu s citlivým dítětem:

- 1/ Sdílet s dítětem jeho dojmy a pocity, naučit se s ním jednotlivé pocity popsat.
- 2/ Zvýšit pozornost k podnětům, které dítě může jeho citlivost zvyšovat.
- 3/ Zamezit tomu, aby dítě sledovalo příliš často televizi.
- 4/ Naučit dítě, aby rozeznalo, kdy je omezováno negativními podněty a dokázalo požádat o pomoc.

8.1. Dítě a emoční zátěž

Každý člověk se v průběhu svého života setkává s takovými citovými prožitky, které na něj mohou záporně působit a vyvolávat u něj nepříjemné stavy. Stuchlíková (2005) shledává tuto „zátěž“ v životě za přirozenou, neboť člověk se již narodí s jakousi silou těmto

emocím čelit. Například emoce jako jsou hněv či strach jsou schopné vytvořit podmínky pro to, aby tyto stavy mohl člověk zvládnout – například útekem nebo útokem. Postupem vývoje se však dítě setkává s dalšími zátěžemi, které se učí zvládat. Podle autorky jde tedy o nekončící učení. Může se však dostat i do takové situace, kdy zátěž, jíž je vystaveno, dokáže způsobit dítěti ohrožení. Díky nevědomé obraně, kterou si dítě vytváří od narození, se lze za pomoci potlačení negativních myšlenek například přenášením záporných pocitů na jiné lidi, nebo ztotožněním se s jinými lidmi naučit proti ohrožující zátěži, bránit.

Stuchlíková uvádí názor Denhama (1997), který se domnívá, že emoční harmonii dítěte nejvíce ovlivňuje kladná citová vybavenost rodičů. Rodič, který je schopen po hněvu nebo vzteku u dítěte opět navodit kladné city, posiluje emoční vybavenost dítěte. Nadměrná koncentrace pozornosti však není pro dítě příliš velkým přínosem. Může se přihodit, že se dítě může cítit, jako by v očích rodičů selhalo a způsobilo jim zklamání. Tohoto je zapotřebí mít na paměti především u takového dítěte, jehož vývoj není rovnoměrný v porovnání s jeho vrstevníky.

Stuchlíková (2005) zdůrazňuje i to, že je pro dítěte potřebné, aby svým emocím rozumělo, a k tomu potřebuje vědět, jak mít své emoce pod kontrolou, neboť samo se často snaží své emoce ovládat, aniž by jim správně porozumělo a poté se může ocitnout v citové nerovnováze. S dětskými emocemi dokáže rodič pracovat různě. Může dítě ponechat ve hněvu či vzteku až do té doby, dokud samy neodezní a pak se k nim vrátit, nebo prostě způsobit tak, že dítě nebude uklidňovat, ale spíše změnit pohled na jeho negativní projev. V těchto případech však autorka nedoporučuje používat tresty a zákazy, neboť se dítě začne obávat možného potrestání.

8.2. Dítě a jeho duševní potřeby

„Dítě je k nám vázáno citovým vztahem, jako my k dítěti. Až do stáří budeme mít na koho myslet, budeme mít někoho „svého.“ (Matějček, 1994 s. 27)

Podle Matějčka (1994) není uspokojování dětských potřeb řízeno pouze jednosměrně, tj. jen rodič - dítě, ale dítě je také schopno významně uspokojovat psychické potřeby rodičů. Mezi základní psychické potřeby dítěte podle autora patří:

- 1/ **Dostatek podnětného prostředí pro dítě.** Pro zdravý duševní vývin je potřeba zajistit dítěti neustálou smyslovou činnost například při komunikaci, mazlení, zábavě, která povzbudí jeho vývoj.

- 2/ **Potřeba pořádku a smyslu ve zkušenostech dítěte.** Vhodným opakováním slov a činností lze s dítětem dosáhnout záliby v procesu učení.
- 3/ **Potřeba být si jistý.** Bez této jistoty může docházet k úzkosti a zabránění jejího překonávání.
- 4/ **Potřeba vlastní identity.** Důležité pro dítě je, aby jeho sebevědomí bylo zdravé a bylo formováno někým, který rovněž oplývá jistotou v sobě samém.
- 5/ **Potřeba „vyhlídky do budoucnosti“.** Je spojena s lidskou potřebou ověřené budoucnost, může ji postrádat mnoho dětí v dětských domovech.

Kromě uspokojování psychických potřeb poskytuje dítě rodičům také hodnotu ve společnosti. Vědomí, že se člověk stává rodičem, musí akceptovat celé jeho okolí. Uvědomění si svého rodičovství přichází zejména v okamžiku, kdy dítě potřebuje radu či pomoc a to nejen když je dítě malé, ale i když dospěje. Pro zdravý rodinný život je typické, že si její členové navzájem uspokojují své psychické potřeby, což rodinu naplňuje jistotou, spokojeností a radostí (Matějček, 1994).

8.3. Regulace projevovaných emocí

K usměrňování emocí nepatří podle Stuchlíkové (2005) jen regulace síly prožívání dítěte a dohled nad jeho zápornými citovými prožitky. Patří sem i zintenzivnění kladných emocí a jejich setrvávání po delší časový úsek a snaha o přeladění z negativní nálady do nálady pozitivní.

Negativním emocím je věnováno více pozornosti, neboť působí na dítě v záporném slova smyslu. Dochází však také k usměrňování emocí kladných, neboť ty se podílí na utváření sebehodnocení.

Stuchlíková uvádí názor Wooda (2003), který se domnívá, že k usměrňování kladných emocí dochází dvěma způsoby - a to „uchováváním“ /např. sdílení citových prožitků s dětmi/ a také jejich „znehodnocováním“.

Především lidé s nižším sebehodnocením mají tendenci znehodnocovat, což působí negativně na náladu bezprostředně po dosažení úspěchu.

Sama autorka uvádí, že usměrňování emocí je závislé na kolísavé míře uvědomování. Dítě se učí pomocí sociálního učení, kde základní požadavky k vyjádření nějakého citu určují rodiče /například úsměv při styku s návštěvou, i když se dítě cítí smutné apod./. Rovněž jim

poskytují příklady pro zvládání vzteku či hněvu /při návalech vzteku počítání do dvaceti/. Pomocí tohoto učení dochází u dítěte k rozvoji technik zvládání a usměrňování emocí a pak tedy nejsou závislé na péči jiných osob.

8.4. Vhodně a nevhodně projevované emoce

„Emoce jsou zdánlivě automatické reakční mechanismy, jež nemůžeme zcela libovolně zapínat, ovšem na druhou stranu ani slepě nepostupují podle jednoduchého vzorce podnět – reakce.“ (Hewstone, Stroebe, 2006, s. 199)

Existuje řada emocí, kterými je v průběhu života dítě ovlivňováno a které je vůči ostatním schopno vyjádřit. Podle pocitů, které u něj vyvolávají, je lze rozdělit na ty, které způsobují pocity příjemné a na ty, které jsou úzce spjaty s pocity nepříjemnými. Ke kladným emocím patří radost, důvěra, láska, přátelství atd. Jsou to tedy emoce, které vzbuzují něco pozitivního a souvisí s pocity bezpečí a uvolnění. Takto projevené emoce ho mohou podněcovat k mnoha dalším aktivitám, se kterými si rozšiřuje myšlenkový obzor a přináší mu motivaci k dalšímu jednání či utváření vztahů (Hewstone, Stroebe, 2006).

Moderní doba, ve které žijeme, je však značně emočně náročná. Jak uvádí Shapiro (1999), není často v silách dítěte přizpůsobovat emoce tak, jak to v dřívějších dobách dokázali jeho vrstevníci. Důležitou roli představuje emoční stres, který je vyvolán různými faktory, jako sledování televize, hraní videoher. Ty fungují jako spouštěče hněvu a agrese.

Hewstone a Stroebe (2006) jsou názoru, že různé emoce jsou pociťovány různě, a to jak mezi jedinci různých národnostních skupin, tak i mezi jedinci stejné příslušnosti, kde dochází k diferenciaci díky odlišnostem individuality jedince.

K zabránění propuknutí negativních emocí je zapotřebí, podle názoru profesora Damona, který uvádí Shapiro (1999), aby si dítě osvojilo následující citové a sociální dovednosti:

- 1/ Vnímat a rozeznávat „dobré“ a „špatné“ chování, naučit se jednat tak, aby jeho jednání nebylo v rozporu.
- 2/ Naučit se zájmu o druhé, být k nim ohleduplný a laskavý.
- 3/ Být schopen prožívat emoce jako jsou stud, strach a pohrdání, pokud dítě poruší mravní kodex.

K nevhodně projevujícím se emocím patří i hněv, vztek či znechucení, které jsou většinou vyvolané nepříjemnou situací, neúspěchem nebo nepřátelským člověkem. Ačkoliv se jedná o emoce silné, Hewstone a Stroebe (2006) se domnívají, že jsou tyto záporné emoce kontrolovatelné, ovlivnitelné a dají se zmírňovat a to díky prožitkové složce, která je člověku vlastní. Díky těmto vlastnostem, které lze sledovat pouze u člověka, je možné tyto emoce cíleně zakrývat například pro utajení skutečně prožívaných emocí při kontaktu s ostatními lidmi.

8.5. Emoční problémy dítěte a jejich náprava

S nástupem dítěte do školy mohou vzniknout situace, které mohou dítěti způsobovat problémy v jeho citovém prožívání. Ne vždy je hned nutné vyhledávat odbornou pomoc psychologa nebo poradce. Především je vhodné všimnout si vnějších projevů dítěte a jeho reakcí k ostatním.

Stuchlíková (2005) uvádí, že je třeba v případě emočních problémů pátrat v prostředí dítěte, kde žije, ať již v prostředí vnějším či vnitřním. Za vhodné dodržování vnitřního prostředí považuje to, že dítě bude dodržovat životosprávu, ke které patří především dostatek spánku. Dítě není unavené a naplánované činnosti lze dodržovat. Stejně tak jako dostatek spánku je pro dítě vhodný pohyb a správná výživa. Díky častému pohybu si dítě aktivně odpočine a odreaguje. Naopak nevhodná skladba stravy, která je obohacená o konzervační látky a umělá barviva mohou zapříčinit to, že dítě je neklidné a podrážděné.

Podnětnost je důležitá především pro správný rozvoj vnějšího prostředí dítěte, neboť přílišná nuda či stres se stávají pro dítě velmi ohrožujícími. Avšak pokud je narušena vlastní spontaneita dítěte, může se stát, že dítě začne na přísně naplánovaný režim reagovat únavou, vzdorem nebo dokonce ztrátou radosti. Důležité je rovněž podporování dětské tvořivosti, jež dítěti přináší především zážitky a pocity uspokojení.

Za nejdůležitější emoční reakci však autorka pokládá vztahy mezi nejbližšími, neboť dítě, které se cítí v rodině odmítáno a bez pocitu lásky, často zareaguje negativními emocemi. Proto je důležité, aby rodiče pochopili především to, že jejich citové projevy ovlivňují i jejich dítě. Podstatné je, aby pomocí různých činností dokázali naučit dítě, jak citovým problémům předcházet.

8.6. Vliv rodičů na emoční rozvoj dítěte

Přirozeným prostředím, kde dítě získává citové zkušenosti a kde se začínají vyvíjet jeho emoční projevy je jeho vlastní rodina. Podle Kouřilové a Mazeškové (Kouřilová, Mazešková in Stuchlíková, 2005) je velmi důležité, aby si rodiče všímali citových projevů svých dětí. Naopak je potřebné emoce dítěte i rozvíjet a sdílet a naučit se mít potěšení ze společných zážitků.

Sílu emocí lze poznat až tehdy, když působí problémy člověku samotnému nebo nějakým způsobem zasahují do života ostatních lidí. Sílu citového prožívání lze rovněž poznat i tehdy, když znemožňují člověku se přizpůsobit prostředí nebo určitým podmínkám.

Autorky uvádí, čím mohou rodiče emoční rozvoj dítěte ztížit a jak v některých případech jednat:

- 1/ **Obava z konfliktů či naopak nadměrné vystavování dítěte náročným situacím.** Důležité je si uvědomit přirozenost těchto situací v životě a dítě na ně připravit. Rovněž vhodné je učit dítě řešit si samo tyto konflikty se svými sourozenci či vrstevníky bez zásahu dospělého, pokud nedochází k ohrožování dítěte. Dítě tak získává zkušenosti a posiluje si sebedůvěru.
- 2/ **Negativní nazírání na neúspěch dítěte.** Důležité je, aby se dítě naučilo neúspěch přijímat, poučilo se z něho a získalo tak nové zkušenosti do života. Je rovněž důležité, aby si dítě uvědomilo, že život se neskládá pouze z úspěchů, ale že se musí také naučit vyrovnat s nezdarem a z něho se poučit a vědět, kde nebo u koho hledat pomoc.
- 3/ **Strach z komunikace o citovém prožívání.** V komunikaci s dítětem je nutné zbavit se strachu a mluvit o vlastních prožitcích a nikoli zakrývat před dítětem smutek, vztek nebo lítost.
- 4/ **Malá nebo nedostačující citová podpora.**
- 5/ **Přílišná podpora závislosti dítěte na dospělém.** Podstatné je, aby se dítě pomocí správného přístupu rodičů naučilo socializovat se v jiném prostředí než pouze v rodinném kruhu a omezilo tak svou závislost na rodině.
- 6/ **Nepochopení dětských emocí či zveličování emočních projevů.** Projevy dítěte nemusí být u všech stejné, proto není žádoucí srovnávat je s ideálním vzorem.
- 7/ **Nedostatečný rozvoj emočního prožívání dítěte.** Lépe než koncentrace na výkon a úspěch dítěte je žádoucí rozvíjet jeho komunikační schopnosti a společenské kontakty. Často u dítěte chybí empatie a schopnost ovládat a pochopit vlastní emoce.

- 8/ **Nejasně projevené emoce vůči dítěti.** Vyjádření podpory dítěti a také schopnost pomoci mu vyznat se ve vlastních emocích je možné pouze tím, když rodič jasně projeví dítěti, co právě prožívá.
- 9/ **Nezralost a nejistota rodičů.** Dává dítěti nevhodný vzor, jak se začleňovat do společnosti. Citově nezralý pak vychovává rovněž citově nezralé dítě.
- 10/ **Pesimistický pohled na svět spojená s výchovou dítěte.** Kladné nebo záporné postoje vůči okolí jsou člověku vrozené a získané spolu se zkušenostmi a myšlenkovými návyky. Velmi vhodné je učit dítě pozitivně myslet a vnímat svět kolem sebe. To pak zůstane i do budoucna optimisticky naladěno.
- 11/ **Neschopnost rodičů vytvořit u dětí sebedůvěru a sebevědomí.** Důležitost sebevědomí spočívá v tom, že dítě si je vědomo vlastního prožívání a svých potřeb. Rovněž se učí poznávat, co je pro něj vhodné a co ne. Je nutné učit dítě odpovědnosti za sebe a svou práci a to již od útlého věku. S tím je také spojeno i to, že dítě má jasnou představu o tom, co po něm rodič chce a zároveň je to v jeho možnostech.
- 12/ **Rodiče svojí přílišnou péčí emočně oslabují dítě.**

Dokonalostí neopývá žádný rodič, jak citují autorky názor Collinsové (2003), která dodává, že každý člověk se citovosti učí od své rodiny, ve které vyrůstá. Avšak jak zdůrazňuje, je nutné, aby každý rodič byl schopný a ochotný si najít tu správnou cestu k pochopení citového prožívání u svých dětí.

Obě autorky doporučují, aby rodiče dokázali akceptovat svoje dítě se všemi jeho kladnými i zápornými vlastnostmi a projevovali mu lásku a pozornost s odpovídající péčí včetně péče citové.

9. Dodržování hranic chování u dětí

K porozumění dítěti, ať již tichému nebo hlučně se prosazujícímu, je podle Roggea (2009) zapotřebí, být schopen naslouchat a vcítit se do prožitků dítěte. K dosažení harmonického celku je zapotřebí určitých hranic, které dospělí lidé dětem stanovují.

Jelikož jsou děti bytosti citlivé a vnímavé, chtějí mít ve věcech jasno. Určité hranice a pravidla proto dokonce požadují. Vnímají je jako pomoc, ochranu a motivaci k objevování

nových zkušeností. Určitě to přispívá k jejich pocitům štěstí, spokojenosti, jistotám, že je ostatní berou a mají rádi.

Při nevhodné výchově může nastat situace, kde namísto stanovení jasných pravidel dochází v ulpívání k určitým trestům a zákazům. Jejich špatný vliv se projevuje na vůli dítěte, vedou ke špatným zlovykům a nejsou tedy ke stanovení pravidel vhodné. K porušování určitých mezí v chování dochází většinou v důsledku toho, že dospělí lidé včas nezpozorují jejich porušování a tím dochází k jejich negativnímu prohlubování. Tato situace má u dospělého člověka podnítit názor, že je nutné pravidla chování striktně upravit nebo rozšířit, aby nedocházelo k jejich dalšímu nevhodnému ovlivňování. Důslednost ve vytyčování hranic znamená především dát dítěti najevo, že je ve společnosti vnímáno a přijímáno. Autor uvádí základní premisy nutné k utváření hranic v chování:

- 1/ Dítě, které postrádá sebejistotu, není samostatné či trpí bezradností, vyžaduje jistá pravidla a vzorce chování. Rituály zaujímají v tomto procesu nezastupitelnou roli.
- 2/ Vzor chování dítěti poskytuje dospělý člověk, který má sám stanoveny vlastní hranice chování. Ty jsou vytvořeny vzájemnou úctou a ohledem k druhému jedinci.
- 3/ Při určování hranic je nutné počítat i s jejich porušováním a souvisejícími důsledky. Ty však nejsou spojeny s trestem, vytváří se společně v kooperaci s dítětem.

Pro utváření příznivých sociálních podmínek v životě dítěte je zapotřebí stanovení určitých hranic v jeho chování. Ty mu poskytují důležitou oporu, životní jistotu a formují jeho vlastní identitu. Dítě je lépe připraveno čelit různým nebezpečím nebo těžkým životním situacím. K tomu však nezbytně potřebuje i adekvátní citový základ. Pomocí konkrétních pravidel a pravidelně se opakujících rituálů získává dítě přehled o tom, jaké postavení ve společnosti zaujímá. Neopominutelnou funkci pro zdravý vývoj dítěte má také volný čas spojený s aktivním či pasivním odpočinkem, kdy má dítě prostor a čas k rozhovoru s dospělými o vlastních očekáváních v životě (Rogge, 2009).

PRAKTICKÁ ČÁST

10. Východiska výzkumu

Praktická část měla ověřit některé skutečnosti vyplývající z údajů v uváděných literárních odkazech. Vzhledem ke sledované problematice má spíše deskriptivní charakter. Zájem byl soustředěn zejména na projevy citů v rodinách tak, jak je děti vnímají, jak se odrážejí v jejich psychice a vlastním emocionálním rozpoložení, prožívaných emocích. K tomu účelu byl provedený výzkum na školní populaci, žácích druhého stupně základní školy.

10.1. Cíl výzkumu

Výzkum měl přinést informace o tom, jak se projevují emoce v rodinách dětí staršího školního věku, tedy u žáků na druhém stupni základních škol. Uchopení této problematiky je u dětí poměrně náročné, a to jednak z hlediska užitých metod a přístupů, jednak záleží na motivaci žáků pro spolupráci a jejich momentálním psychickém stavu – souvisejícím i s aktuálními prožitky v rodině.

Byly formulovány následující předpoklady:

- P1: Děti pocítují emoční situaci v rodině jako pozitivní.
- a) Pocit emočního uspokojení poskytují především projevy matky.
 - b) Otec v rodině neprojevuje své city tak často a intenzivně.
 - c) Sourozenci jsou zdrojem kladných citových projevů.
- P2: Děti jsou šťastné, když je celá rodině pohromadě.
- P3: Zdrojem negativních emočních projevů v rodině je školní prospěch a vyžadované povinnosti od dítěte.
- P4: Citové projevy v rodině jsou vnímány dětmi diferenciovaně v závislosti na jejich pohlaví a věku.
- P5: Citová spokojenost dětí v rodině úplné a neúplné se liší.

10.2. Popis sledovaného vzorku žáků

Sledované charakteristiky byly hodnoceny na druhém stupni základní školy, u dětí ze šestého, sedmého, osmého a devátého ročníku, jednalo se tedy o žáky staršího školního věku plně organizované základní školy.

Informaci o počtu žáků přináší následující tabulka:

Ročník	Počet chlapců	Počet dívek	Celkem žáků ve třídě
6.	9	3	12
7.	4	3	7
8.	8	8	16
9.	7	9	16
6. - 9.	28	23	51

10.3. Metody užití v průzkumu

Žáci vyšších ročníků základní školy mají dobré vyjadřovací schopnosti, své pocity, myšlenky a názory jsou již schopni vyjádřit a písemně formulovat. Dokáží adekvátně hodnotit i své okolí, ve kterém žijí, jsou však ve věku, kdy k dospělým lidem nebývají příliš sdílní. Neradi odpovídají na ústně formulované dotazy týkající se intimních záležitostí rodiny. Proto bylo užito dotazování pomocí dotazníkových metod. Děti po počáteční instruktáži neměly evidentně problémy s jejich zpracováním.

Užité metody jsou vlastně projekční (projektivní), podle Hartlova Psychologického slovníku (1993) se zaměřují „na zkoumání osobnosti člověka pomocí neuvědomělých dění, která slouží k odhalování jeho emocí, přání, názorů a rovněž také povahových rysů jedince.“

Svoboda (1999) uvádí, že projekční metoda probouzí u člověka různé odezvy, díky nimž vyjadřuje své dojmy. Velký počet možných odpovědí u těchto metod je dán tím, že projektivní metoda staví proti sobě osobnost a podnětovou situaci, která je však velmi nekonkrétní, což umožňuje větší individualizaci ve výzkumu. Autor pokládá za výhodu to, že zkoumaný jedinec má jen malou možnost výsledky zkreslit, neboť sám neví, co zadaný test

sleduje. Nevýhodu této metody vidí v tom, že kvůli mnohoznačnosti odpovědí je velmi nesnadné její samotné hodnocení.

Užité metody:

Popisné-Identifikace pohlaví žáka.

- a/ *Hodnocení citových projevů a s nimi související spokojenosti v naší rodině –*
pocitů dítěte z projevovaných citů ve vlastní rodině. (viz příloha 1, 2)
- b/ *Sémantický diferenciál* - metoda slouží k výzkumu konotativních významů použitých slov. Obvykle zahrnuje několik párů přídavných jmen, zaměřených k percepci citového prožívání rodičů jejich dětmi. (viz příloha 3, 4)
- c/ *Technika doplňování nedokončených vět* – jedná se o metodu, která není náročná na čas, umožňuje promítnutí se do myšlení zkoumaného jedince. Věty obsahují jakési „jádro“, ke kterému má zkoumaný člověk za úkol větu dokončit. Smyslem nedokončených vět je, aby testovaný člověk doplnil věty vhodnými slovy tak, aby vystihovaly jeho vlastní pocity či myšlenky. (viz příloha 5, 6)
Nedokončené věty s pocitovými slovy /popisující emoční stavy/, umožňují zkoumat reakce jedince na danou výpověď (Geldard, K., Geldard, D., 2008). (viz příloha 7, 8)
Nedokončené věty byly vytvořeny k dané problematice.
- d/ *Pavouk opěrné citové sítě dítěte* – cílem je zjištění nejdůležitějších osob v okolí dítěte poskytující mu citovou oporu a zázemí. Jedná se o osoby, které jako takové dítě vnímá ve svém okolí. (viz příloha 9,10)
- e/ *Kasuistiky* – k zjištění možných problémů v citových projevech žáků byly zpracovány osobní historie. (viz příloha 11, 12)
- f/ *Autorčino celkové zhodnocení* – hodnocení citových projevů dětí v rodinách z osobního hlediska zhodnocením všech dostupných charakteristik.
- g/ *Statistická zpracování* – analýza a zpracování informací na počítači v programu Microsoft Word a Excel. Výsledky byly zaznamenány pomocí grafů, tabulek, byly vypočteny průměry a procenta.

11. Výsledky

Spokojenost v rodině

Výsledky byly sumarizovány podle výpovědí dětí, které měly na výběr ze tří nabídnutých možností: v rodině se cítím velmi dobře – dobře – méně dobře.

Míra spokojenosti v rodině u chlapců:

Chlapci	Velmi dobře	Dobře	Méně dobře	Bez odpovědi
6. ročník	5	2	0	2
7. ročník	2	1	0	1
8. ročník	1	2	0	5
9. ročník	3	3	0	1
Chlapci celkem	11	8	0	9

Míra spokojenosti v rodině u dívek:

Dívky	Velmi dobře	Dobře	Méně dobře	Bez odpovědi
6. ročník	3	0	0	0
7. ročník	2	1	0	0
8. ročník	6	2	0	0
9. ročník	5	3	1	0
Dívky celkem	16	6	1	0

Míra spokojenosti u žáků celkově:

Žáci	Velmi dobře	Dobře	Méně dobře	Bez odpovědi
chlapci celkem	11	8	0	9
Dívky celkem	16	6	1	0
žáci celkem	27	14	1	9

Získané odpovědi naznačily, že se velmi dobře v rodině cítí spíše dívky než chlapci. V hodnocení dobře byl podíl chlapců a dívek vyrovnanější.

Je s podivem, že se velká část chlapců -1/3 - nedokázala k dané otázce vyjádřit. Chlapci se zřejmě se svými city a prožitky méně prezentují nežli dívky, jsou více závislí i na vrstevnické skupině. Dívky jsou vedeny k vyjadřování citů, v tomto věku je zřejmě u nich ještě obvyklé objímání a líbání s rodiči apod. U chlapců je obecně vyjadřování pocitů a citů považováno za určitou slabost, což se mohlo v našem hodnocení projevit. Chlapci mají patrně větší tendenci více oceňovat vztahy v partě vrstevníků než ve vlastní rodině. V tomto vývojovém období si mohou totiž více rozumět s kamarády než s vlastními rodiči nebo se sourozenci.

Vliv na pozitivní hodnocení rodiny může mít i úplnost či neúplnost rodiny. Absence jednoho z rodičů může mít negativní vliv na spokojenost v rodině. Z celkového počtu 51 žáků, kteří na otázku odpovídali, pocházelo pouze sedm žáků z rozvedených rodin /žijí jen s jedním biologickým rodičem/. Přesto značný počet dětí pocíťovalo k rodinnému klimatu výhrady a hodnotilo spokojenost v rodině jen stupněm „dobře“.

Spokojenost ve vlastní rodině hodnotila negativně pouze jedna dívka z devátého ročníku, ta označila spokojenost v rodině za „méně dobrou.“ Navíc u této žákyně existuje podezření, že v rodině citově strádá a projevují se u ní známky deprivace. Devět chlapců ze všech čtyř ročníků na tuto otázku neodpovědělo vůbec, nejméně odpovědí se vyskytlo v osmém ročníku - ten bývá charakteristický i tak zvaným druhým negativismem žáků, který se právě do způsobu hodnocení mohl promítnout.

Sémantický diferenciál

K hodnocení při užití této metody bylo použito sedm hodnotících adjektiv, kterými žáci posuzovali charakteristické rysy u otce, matky a sebe. Jelikož šlo o osoby nejbližší, dalo se předpokládat, že žáci budou volit spíše pozitivní charakteristiky.

Škála hodnocení byla pětistupňová – první stupeň souvisel s kladnou a pátý stupeň se zápornou charakteristikou.

6. ROČNÍK:

OTEC:		PRŮMĚR:	
spravedlivý	8-3-1-0-0	nespravedlivý	(1,4)
milující	7-2-3-0-0	chladný	(1,7)
chápadjící	4-4-4-0-0	odmítavý	(2)
šťastný	5-6-1-0-0	smutný	(1,7)
klidný	4-3-4-1-0	ukřičený	(2,2)
rychlý	3-4-5-0-0	pomalý	(2,2)
dobry	9-2-1-0-0	zlý	(1,3)
MATKA:			
spravedlivá	7-5-0-0-0	nespravedlivá	(1,4)
milující	11-1-0-0-0	chladná	(1,1)
chápadjící	8-2-2-0-0	odmítavá	(1,5)
šťastná	8-4-0-0-0	smutná	(1,3)
klidná	5-3-4-0-0	ukřičená	(1,9)
rychlý	5-2-4-0-1	pomalá	(2,2)
dobry	9-1-2-0-0	dobrá	(1,4)
JÁ:			
spravedlivý	3-4-4-1-0	nespravedlivý	(2,3)
milující	3-5-4-0-0	chladný	(2)
chápadjící	4-6-2-0-0	odmítavý	(1,8)
šťastný	9-3-0-0-0	smutný	(1,3)
klidný	2-8-1-0-1	ukřičený	(2,2)
rychlý	4-3-2-2-1	pomalý	(2,4)
dobry	7-3-1-0-1	zlý	(1,8)

7. ROČNÍK:

OTEC:

spravedlivý	4-2-1-0-0	nespravedlivý	(1,6)
milující	2-2-2-1-0	chladný	(2,3)
chápatjící	4-1-2-0-0	odmítavý	(1,7)
šťastný	5-2-0-0-0	smutný	(1,3)
klidný	3-1-2-1-0	ukřičený	(2,1)
rychlý	2-2-1-1-1	pomalý	(2,6)
dobry	6-1-0-0-0	zly	(1,1)

PRŮMĚR:

MATKA:

spravedlivá	6-1-0-0-0	nespravedlivá	(1,1)
milující	5-0-2-0-0	chladná	(1,6)
chápatjící	4-3-0-0-0	odmítavá	(1,4)
šťastná	5-1-1-0-0	smutný	(1,4)
klidná	4-3-0-0-0	ukřičená	(1,4)
rychlá	2-3-1-0-1	pomalá	(2)
dobrá	7-0-0-0-0	zlá	(1)

JÁ:

spravedlivý	1-3-2-0-1	nespravedlivý	(2,6)
milující	3-2-1-1-0	chladný	(2)
chápatjící	3-1-2-0-1	odmítavý	(2,3)
šťastný	3-2-0-0-2	smutný	(2,4)
klidný	5-0-0-1-1	ukřičený	(2)
rychlý	1-2-1-0-3	pomalý	(3,3)
dobry	4-1-0-0-2	zly	(2,3)

8. ROČNÍK:

OTEC:		PRŮMĚR:	
spravedlivý	8-2-3-1-2	nespravedlivý	(2,2)
milující	6-5-2-1-2	chladný	(2,3)
chápatící	6-4-4-1-1	odmítavý	(2,2)
šťastný	6-5-5-0-0	smutný	(1,9)
klidný	5-4-4-1-2	ukřičený	(2,4)
rychlý	6-3-4-0-3	pomalý	(2,4)
dobry	9-4-3-0-0	zly	(1,6)
MATKA:			
spravedlivá	14-2-0-0-0	nespravedlivá	(1,1)
milující	14-2-0-0-0	chladná	(1,1)
chápatící	12-3-1-0-0	odmítavá	(1,3)
šťastná	8-5-3-0-0	smutná	(1,7)
klidná	10-3-2-0-1	ukřičená	(1,7)
rychlá	4-4-5-3-0	pomalá	(2,4)
dobrá	13-2-1-0-0	zlá	(1,3)
JÁ:			
spravedlivý	9-1-5-1-0	nespravedlivý	(1,9)
milující	7-5-3-0-1	chladný	(1,9)
chápatící	9-4-3-0-0	odmítavý	(1,6)
šťastný	8-5-1-0-2	smutný	(1,9)
klidný	10-1-5-0-0	ukřičený	(1,7)
rychlý	7-2-5-1-1	pomalý	(2,2)
dobry	6-2-8-0-0	zly	(2,1)

9. ROČNÍK:

OTEC:		PRŮMĚR:	
spravedlivý	4-6-2-4-0	nespravedlivý	(2,4)
milující	6-6-2-1-1	chladný	(2,1)
chápadjící	7-3-4-2-0	odmítavý	(2,1)
šťastný	4-5-6-0-1	smutný	(2,3)
klidný	4-4-4-4-0	ukřičený	(2,5)
rychlý	3-4-7-1-1	pomalý	(2,6)
dobrý	6-6-3-1-0	zlý	(1,9)
MATKA:			
spravedlivá	6-7-3-0-0	nespravedlivá	(1,8)
milující	10-4-1-1-0	chladná	(1,6)
chápadjící	7-7-1-1-0	odmítavá	(1,8)
šťastná	5-2-8-1-0	smutná	(2,3)
klidná	4-3-5-4-0	ukřičená	(2,6)
rychlá	4-3-8-1-0	pomalá	(2,4)
dobrý	8-5-3-0-0	zlá	(1,7)
JÁ:			
spravedlivý	5-7-3-1-0	nespravedlivý	(2)
milující	9-5-2-0-0	chladný	(1,6)
chápadjící	6-5-3-2-0	odmítavý	(2,1)
šťastný	5-6-5-0-0	smutný	(2)
klidný	4-4-4-4-0	ukřičený	(2,5)
rychlý	6-6-4-0-0	pomalý	(1,9)
dobrý	3-8-5-0-0	zlý	(2,1)

Uvedené průměry naznačují percepci uváděných projevů rodičů žáky směrem ke kladným charakteristikám.

Zjištěné výsledky v hodnocení klíčových osob byly u jednotlivých ročníků rozdílné, a to jak v hodnocení rodičů, tak i v sebehodnocení. Výsledné hodnoty jsou u charakteristiky spravedlnost následující:

Spravedlivý:	Celkem	Chlapci	Dívky
Otec	47%	59%	33%
Matka	65%	67%	63%
Já	35%	41%	29%

Žáci všech tří sledovaných ročníků považovali matku za spravedlivější než otce, a to zejména chlapci. Ti se také sebehodnotili jako spravedlivější nežli dívky. Celkově se však hodnotili žáci v porovnání s rodiči spíše méně kladně - zřejmě přetrvává fakt, že děti nedají ještě i v tomto věku na rodiče „dopustit“. Dívky jsou však více kritické k otci nežli k matce.

Významnou charakteristikou v rodinách je vřelost vztahů mezi jednotlivými členy. Jejich projevy se mohou v rodinách lišit v intenzitě i v závislosti na projevované intenzitě na pohlaví dětí. Matka projevuje častěji své emoce formou fyzického kontaktu – mazlení nebo líbání dítěte, u otce jsou tyto projevy spíše verbálního charakteru - spojené například s výzvou k aktivitě nebo pomoci. Žáci hodnotili následovně:

Milující:	Celkem	Chlapci	Dívky
Otec	39%	30%	50%
Matka	78%	81%	75%
Já	43%	33%	54%

Za osobu s minimálním projevem vřelosti označilo otce téměř čtyřicet procent dotázaných chlapců. Jednoznačně pozitivně hodnotili žáci matku, která dvojnásobně předčila skóre otce. Za bytost „milující“ se považovalo více žáků z osmého a devátého ročníku než z nižších ročníků, a to více u dívek než u chlapců. Jen jeden žák z osmého ročníku se považoval za vyloženě chladného /nelze vyloučit, že šlo o jistou potřebu exhibice/.

Otec a matka vytváří podmínky pro správný emoční vývoj dětí tím, že jsou vlastně svými projevy pro děti názorným příkladem, jsou v podstatě schopni vcítit se do jejich pocitů a chování a správně jim porozumět. Příčiny nerovnoměrností v hodnocení lze hledat i

v nastavení současné společnosti. Otec pracuje, aby zabezpečil rodinu a to i na úkor toho, že je se svými dětmi v kontaktu minimálně a tráví s nimi jen málo času. Na dítě pak může působit přísně až odmítavě, jako nedostatečně chápající. Výsledné hodnoty jsou uvedeny v tabulce:

Chápající:	Celkem	Chlapci	Dívky
Otec	41%	48%	33%
Matka	61%	67%	54%
Já	43%	48%	38%

Matka je také v očích dětí více chápající nežli otec. Otce uvedli jako osobu, která má pro ně nejméně pochopení a to dokonce i v porovnání s výsledky jejich sebehodnocení.

V další charakteristice měli žáci rozhodnout o pocitech štěstí nebo smutku u sebe a svých nejbližších. Protože jsou ve věku, kdy se uvedenými charakteristikami u sebe i druhých zabývají, lze soudit, že podle chování rodičů rozpoznají, jestli jsou otec či matka veselí a mají dobrou náladu, kterou šíří v celé rodině nebo jsou naopak smutní a trápí je problémy. Výsledné hodnoty pro tuto posuzovanou charakteristiku:

Šťastný:	Celkem	Chlapci	Dívky
Otec	39%	37%	42%
Matka	51%	52%	50%
Já	49%	44%	54%

V odpovědích týkajících se pocitů štěstí byly děti poněkud skeptičtí. Výsledky v procentech překročily nepatrně hodnotu padesáti procent jen u matky. Je smutné, že žáci samotní se cítili šťastní jen ve 49 %, což je vzhledem k jejich věku poměrně málo. Jen nepatrně šťastněji se cítily pouze dívky. Ještě méně /39 %/ kladných odpovědí bylo zaznamenáno v hodnocení pocitů štěstí u otců. Protože je štěstí složená emoce /podle Hartla (1993) – „pocit tělesného i duševního blaha, bez tlaku neuspokojené potřeby“/. Bylo by jistě zajímavé zjištění, co si pod pocitem štěstí žáci představují, co by k jejich pocitu štěstí přispělo – to však nebylo zjišťováno.

Šťastný:	Celkem	7. ročník	8. ročník
Já	48%	43%	50%
Smutný:	Celkem	7. ročník	8. ročník
Já	17%	29%	13%

Spíše menší pocity štěstí se vyskytly u žáků v sedmém a osmém ročníku. Dva chlapci ze sedmého ročníku a dva chlapci z osmého ročníku se dokonce označili jako smutní. Jejich pocity se promítly se do výše uvedených hodnot.

K příjemnému citovému zázemí patří kromě šťastné a milující rodiny rovněž projevy emočního klidu. Konfliktní a hádaví rodiče mohou v dětech vzbuzovat strach a obavy z eventuálního rozpadu rodiny, z případného trestání dětí. Naopak příliš mírní rodiče mohou působit rozpačitě a dítě si nemusí být jisté jejich emočními projevy. Rozdíly v hodnotách mezi pohlavími jsou znázorněny ve výsledcích:

Klidný	Celkem	Chlapci	Dívky
Otec	31%	33%	29%
Matka	46%	41%	50%
Já	41%	33%	50%

Sledovaná skupina žáků označila pouze v jedenatřiceti procentech svého otce za klidného, matka získala hodnocení daleko vyšší a to opět především od dívek.

Další vybrané charakteristiky měly zjistit, zda jsou žáci a jejich rodiče ve svých projevech spíše pomalí nebo rychlí:

Rychlý:	Celkem	Chlapci	Dívky
Otec	27%	30%	25%
Matka	31%	26%	38%
Já	41%	33%	50%

Jak je zřejmé, žáci se označili za nejrychlejší členy rodiny a to především dívky /50 %/. Další místo zaujala matka a teprve na posledním místě byl otec. Je možné, že výsledné hodnoty mohlo ovlivnit nazírání žáků vyplývající v rozdělení činností v rodině, kde je to především matka, která pečuje o chod domácnosti a musí tak uvážlivě plánovat činnosti vzhledem k časovému plánu dne. Děti tak vidí matku v akci a i výsledky její činnosti,

Posledním sledovaným jevem bylo hodnocení, nakolik žáci hodnotí členy rodiny jako dobré. Zároveň bylo zahrnuto sebehodnocení:

Dobry:	Celkem	Chlapci	Dívky
Otec	59%	67%	50%
Matka	73%	74%	71%
Já	39%	33%	50%

Podle odpovědí získala nejvíce kladných ocenění matka, kterou tak hodnotilo přes sedmdesát procent všech chlapců a dívek, otec se i v této charakteristice ocitl na druhém místě. Nejméně kladných hodnocení přiřadili žáci sobě a to pouze polovina dotazovaných dívek a třicet procent chlapců. Jeden chlapec v šestém a dva chlapci v sedmém ročníku se ohodnotili na stupnici hodnocení za nejvíce negativní – tj. „zlí.“ Je samozřejmě otázkou, co znamená být dobrý, jaké konotace s tímto označením souvisejí.

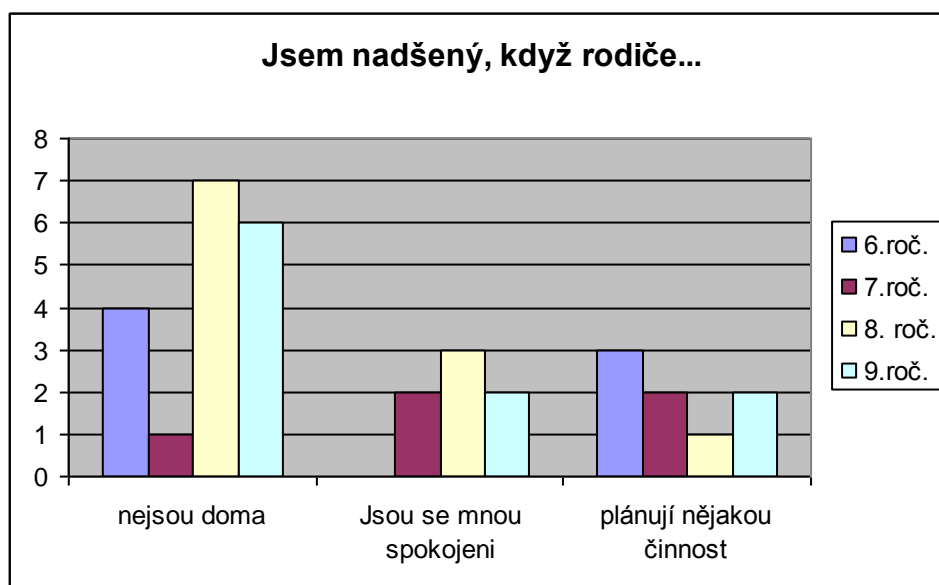
Nedokončené věty

Výpovědi žáků byly kvalitativně analyzovány a následně sduřovány podle nejčastějších výpovědí.

U některých odpovědí bylo tedy možné nalézt určité společné charakteristiky, další byly naprosto odlišné a někdy i velmi originální. Někteří žáci překvapili osobitým uvažováním a smyslem pro představivost. I přes značnou variabilitu odpovědí bylo možné sestavit seznam nejčastějších odpovědí.

Nejčtenější odpovědi:

Graf č. 1

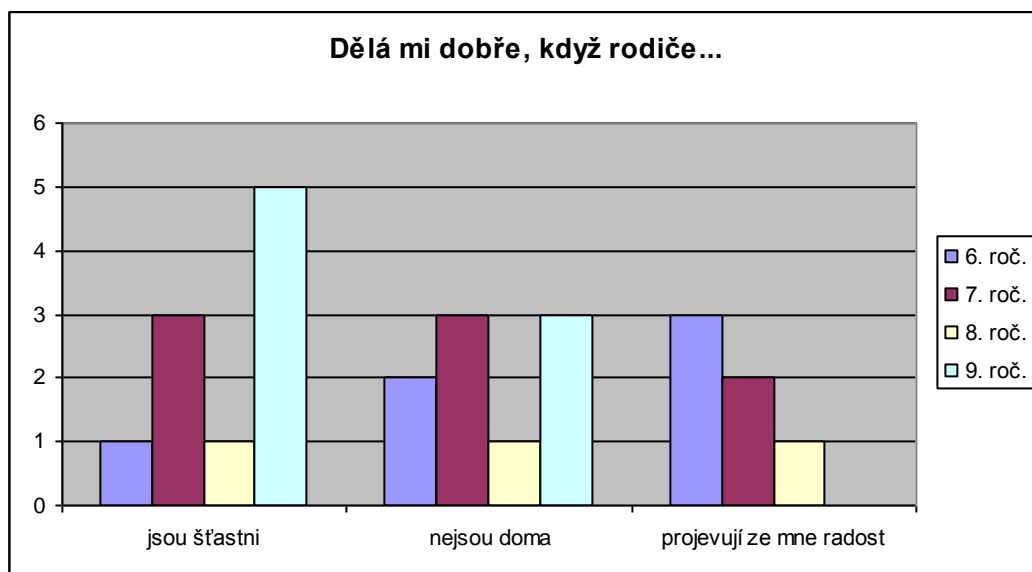
V dalších odpovědích následovalo: „mají se rádi“.

„ponechávají mi volnost“.

„jsou doma“.

Z uvedených hodnot vyplynulo, že žáci mají radost, když jsou doma sami a je jim ponechána určitá svoboda v chování a jednání a to především ve dvou nejvyšších ročnících. Tato okolnost zřejmě souvisí i s dospíváním, z něho vyplývající potřebou intimity, času na snění a vůbec vytváření představ o budoucnosti. Žákům ale působí radost, když jim rodiče dávají najevo uspokojení a s ním spojenou jistou míru samostatnosti v rozhodování sám za sebe. Společné trávení volného času bylo přiřazeno rovněž k nejdůležitějším činnostem, které přináší potěšení. Rodina u dítěte vzbuzuje pocity bezpečí a ochrany, proto není divu, že soulad mezi rodiči nebo jejich pouhá přítomnost v rodině se ve větách často vyskytovaly.

Graf č. 2

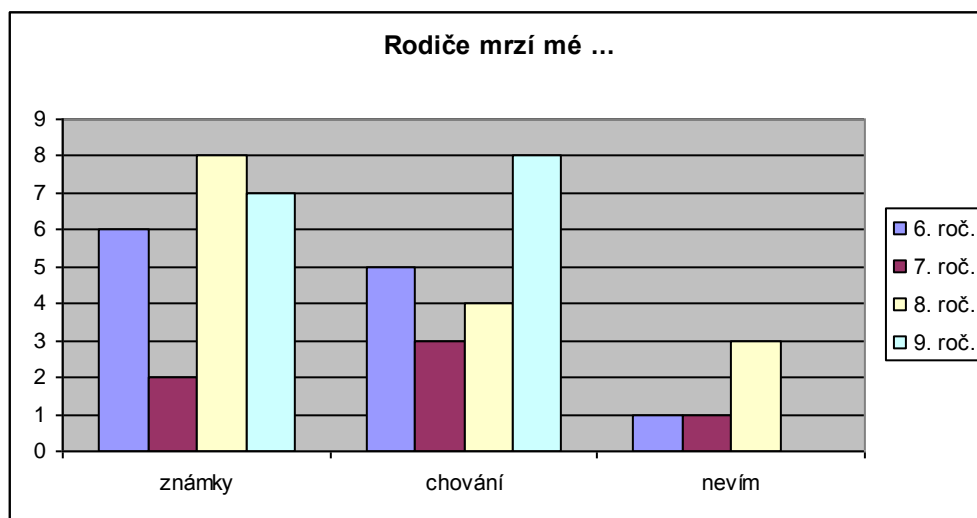

Další časté odpovědi: „Když se rodiče nehádají“.

„Když si mě nevšímají“.

Stejně jako v první nedokončené větě se žáci těšili z občasné nepřítomnosti rodičů. Za nejdůležitější ale zároveň považovali mít kolem sebe spokojené a šťastné rodiče. Z hlediska citové opory bylo rovněž významné zjištění, že si váží a oceňují projevy radosti vztahující se k jejich osobě tedy ocenění rodiči související s jejich výsledky, výkony, chováním.

Graf č. 3

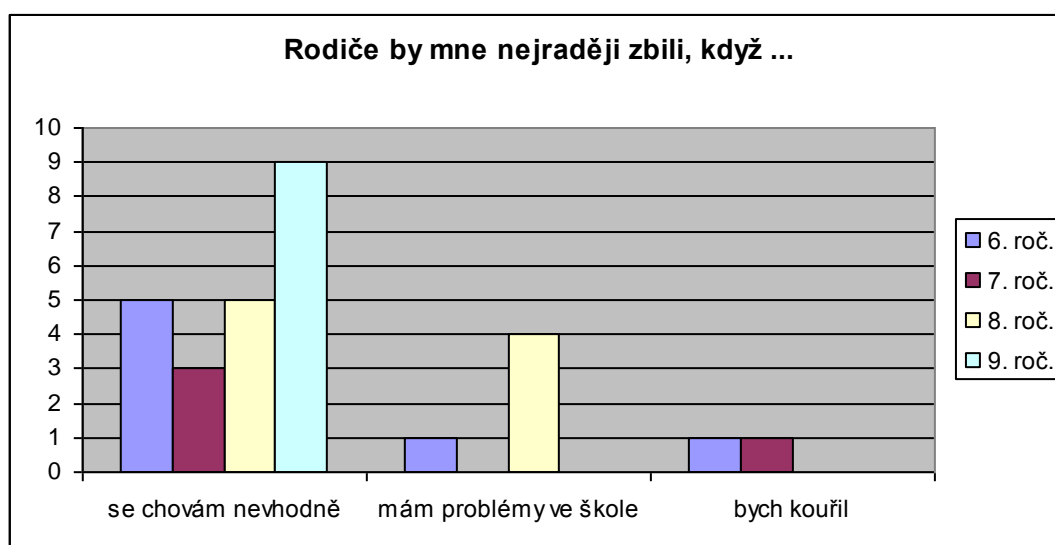

V dalších odpovědích se vyskytlo slovo „lenost“ a „neúspěch.“

Je s podivem, jak velké množství žáků si uvědomilo a přiznalo nevhodnost vlastního chování vůči rodičům a to téměř u čtyřiceti procent dotázaných. Stejně tak i špatný prospěch a problémy ve škole označila jako příčinu mrzutostí u svých rodičů téměř polovina žáků.

Často zdánlivý nezájem žáků o školní prospěch je patně jen vyjádřením jejich obav z důsledků následného hodnocení v rodině, případnými negativními citovými projevy rodičů.

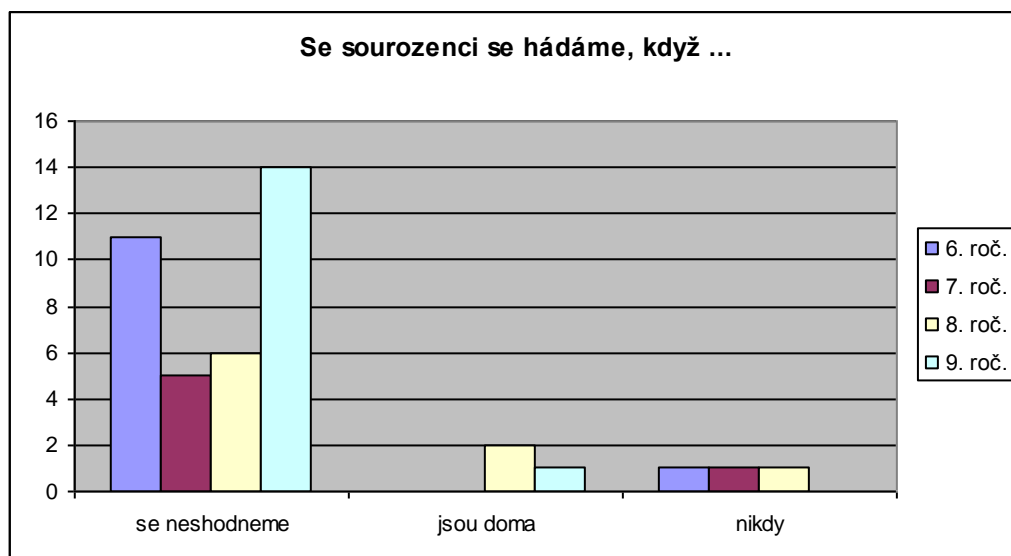
Graf č. 4

Tato věta asociuje a navozuje negativní konotace, žáci si uvědomili a označili vlastní chyby a nevhodné zlozvyky.

Další odpovědi k této větě: „nicnedělání“ a „prosazování svých názorů“. U této nedokončené výpovědi označilo přes čtyřicet procent dotázaných žáků stereotypně problémové chování a to především žáci ve dvou nejstarších ročnících. Následovaly problémy spojené se školní docházkou a kouřením.

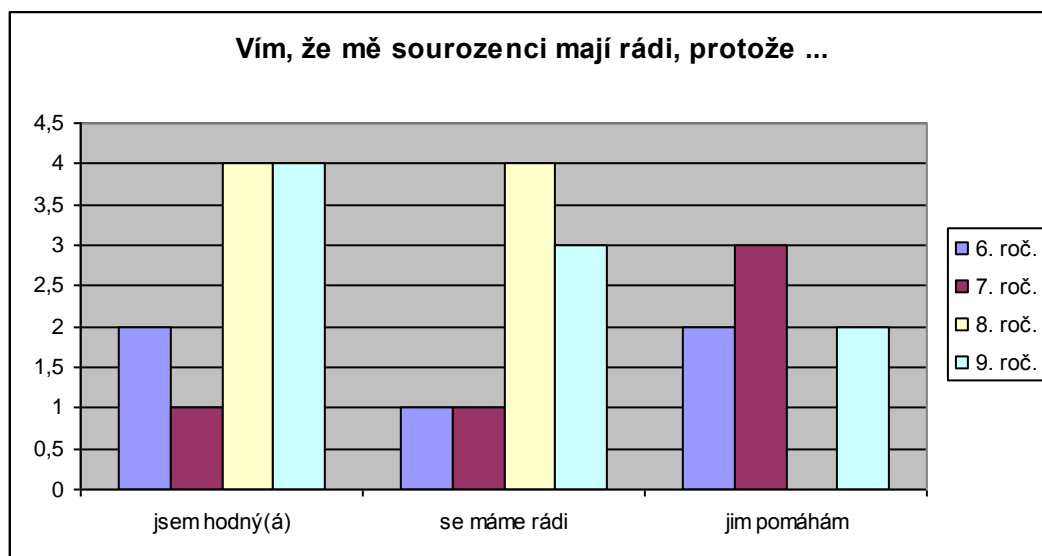
Graf č. 5

V dalších odpovědích se vyskytly důvody „nuda“ a „špatná nálada“.

Z hlediska citové opory byly výsledky velmi záporné. Sedmdesát procent všech dotázaných uvedlo jako hlavní příčinu hádek neshody s bratrem či sestrou. V šestém ročníku tuto odpověď uvedli bez jednoho spolužáka všichni. Ve třech případech vzbuzovala hádky a spory již pouhá přítomnost sourozenců ve společné domácnosti. Pouze tři chlapci byli toho názoru, že nemají se sourozenci žádné spory. Z celkem jednoznačného počtu negativních odpovědí vyplývá, že většina hodnotí vztahy se sourozenci spíše negativně, nebo lze uvedené skutečnosti interpretovat i jinak – sourozenectví je důležité pro „vybalancování“ vztahů s vrstevníky, proto jsou hádky a půtky mezi sourozenci v období dospívání velmi důležité. Sourozenectví je i celkově „školou budoucích vztahů.“

Graf č. 6

Několik dotazovaných uvedlo, že citové přijímání ze strany sourozenců je ovlivněno jejich některými projevy. Kladné projevy jsou naznačeny spíše jen implicitně, explicitní vyjádření kladného vztahu se projevilo jen u devíti žáků. Zanedbatelná není v hodnocení zřejmě ani vzájemná pomoc.

Mamka mě často hladí – kladná odpověď

Ročník	Chlapci	Dívky	Celkem
6.	5	3	8
7.	2	1	3
8.	1	4	5
9.	0	7	7

Mamka mě často hladí – záporná odpověď

Ročník	Chlapci	Dívky	Celkem
6.	4	0	4
7.	2	2	4
8.	7	4	11
9.	7	2	9

Z celkového počtu kladných odpovědí vyplynulo, že tělesný kontakt je častější u dívek než u chlapců. Dívky jsou tedy více mazlivé a dotykové kontakty vyhledávají častěji

než opačné pohlaví /a jsou zřejmě i běžně matkou poskytovány/. Je s podivem, že toto citové uspokojování od matky označily téměř všechny dívky v devátém ročníku. Naopak tento projev chybí úplně pro chlapce ve stejném ročníku.

Mamka mi někdy dává pusu – kladná odpověď

Ročník	Chlapci	Dívky	Celkem
6.	6	3	9
7.	1	3	4
8.	2	6	8
9.	0	5	5

Mamka mi někdy dává pusu – záporná odpověď

Ročník	Chlapci	Dívky	Celkem
6.	3	0	3
7.	3	0	3
8.	6	2	8
9.	7	4	11

Odpověď „Mamka mi někdy dává pusu“ se opět častěji vyskytovala u dívek nežli u chlapců. U dívek v sedmém a osmém ročníku byla tato odpověď stoprocentní. Rovněž většina patnáctiletých dívek odpovídala pozitivně. Opačné hodnoty byly zaznamenány u čtrnáctiletých a patnáctiletých chlapců, kde pouze dva odpověděli kladně. Do této skutečnosti se zřejmě promítají i genderové rozdíly vyžadované společností.

Mamka mi nikdy nenadává – kladná odpověď

Ročník	Chlapci	Dívky	Celkem
6.	4	0	4
7.	1	2	3
8.	2	1	3
9.	2	3	5

Mamka mi nikdy nenadává – záporná odpověď

Ročník	Chlapci	Dívky	Celkem
6.	5	3	8
7.	3	1	4
8.	6	7	13
9.	5	6	11

V odpovědích na danou otázku se vyjádřilo více jak sedmdesát procent všech žáků negativně. Vysoký počet záporných odpovědí může souviset i se stářím dítěte. Starší školní věk je charakteristickým obdobím puberty, kdy dítě prochází různými fyzickými a psychickými proměnami, které ovlivňují jeho chování a prožívání. Neshody s rodiči jsou v tomto věku velmi časté, což se potvrdilo i v celkovém hodnocení.

Tatka mě občas pohladí – kladná odpověď

Ročník	Chlapci	Dívky	Celkem
6.	7	2	9
7.	1	0	1
8.	0	7	7
9.	0	7	7

Tatka mě občas pohladí – záporná odpověď

Ročník	Chlapci	Dívky	Celkem
6.	2	1	3
7.	3	3	6
8.	8	1	9
9.	7	2	9

Podobně jako v otázce „Mamka mě často hladí“ souhlasily spíše dívky. Zatímco v šestém ročníku byly pozitivní hodnoty u pohladí téměř vyrovnané, u starších ročníků byly jasně zřetelné rozdíly v pohladí. Chlapci v osmém a devátém ročníku postrádají úplně fyzický kontakt s otcem. Naopak odpovědi jejich stejně starých spolužaček naznačily předpoklad, že dívky jsou častěji v tělesném kontaktu s rodiči nežli chlapci.

Občasné pohlazení od otce uvedlo dvacet čtyři dotazovaných žáků. Dvacet tři žáků se nechává často hladit od matky. Výsledné hodnoty jsou tedy téměř totožné. Celkový obraz může zkruslovat celkově větší počet dotazovaných chlapců než dívek a také individuální emoční rozpoložení žáků v době vyplňování dotazníku.

Tat'ka mi někdy dá pusu – kladná odpověď

Ročník	Chlapci	Dívky	Celkem
6.	4	2	6
7.	1	1	2
8.	0	5	5
9.	0	5	5

Tat'ka mi někdy dá pusu – záporná odpověď

Ročník	Chlapci	Dívky	Celkem
6.	5	1	6
7.	3	2	5
8.	8	3	11
9.	7	4	11

V porovnání výsledků v šestém ročníku je množství kladných a záporných odpovědí vyrovnané. To nasvědčuje tomu, že fyzický kontakt s otcem u dvanáctiletých dětí je ještě poměrně běžnou součástí jejich života. Rozdílná situace je opět v osmém a devátém ročníku, kde k polibkům mezi otcem a synem vůbec nedochází. Děvčata potvrdila fyzickou blízkost s otcem asi v polovičním počtu.

K fyzickým kontaktům v podobě líbání a polibků dochází častěji mezi dítětem a matkou než otcem, což se jednoznačně potvrdilo. Ženy jsou více citově založené a často svoje emoce projevují navenek. Otec své city ke staršímu dítěti projevuje spíše bez fyzického kontaktu – verbálně - například pochvalou.

Tat'ka mi nikdy nenadává – kladná odpověď

Ročník	Chlapci	Dívky	Celkem
6.	4	2	6
7.	2	1	3
8.	3	2	5
9.	1	4	5

Tat'ka mi nikdy nenadává – záporná odpověď

Ročník	Chlapci	Dívky	Celkem
6.	5	1	6
7.	2	2	4
8.	5	6	11
9.	6	5	11

Citové napětí mezi otcem a dítětem naznačují vyšší hodnoty u záporných odpovědí. Naprostá rovnováha v množství odpovědí byla dosažena pouze u žáků v šestém ročníku, kde emoční klid a emoční napětí dosáhly podobné úrovně. Podobné hodnocení se projevilo i v sedmém ročníku. Z více kladně označených odpovědí u chlapců v osmém ročníku lze odhadovat, že dívky si v tomto věku méně rozumí s otcem a dochází mezi nimi častěji ke sporům a emočnímu napětí.

Porovnáme-li celkově výsledky u otce a matky, byl pozitivněji hodnocen otec. Příčiny mohou být u každého dítěte individuální, nebo mohou souviset s odlišným očekáváním a požadavky u otce a matky kladené na děti.

Pavouk opěrné sítě

Zvolená metoda byla použita k zjištění, kdo poskytuje dítěti emoční oporu. Kreslení představuje pro žáky odpočinkovou činnost, která nepřinášela pocity strachu či nelibosti.

Před vlastním zahájením kresby si žáci zkusili na čistý papír předkreslit figurky postaviček znázorňující muže a ženu. Z velikosti, preciznosti a vzdálenosti figurek bylo možné odhadovat vztahy, které dítě k těmto postavám zaujímá. Poté každý obdržel jeden papír formátu A4 s předkreslenou figurkou uprostřed listu, kterou označil jednotlivě sám za sebe slovem JÁ. Každý měl za úkol do připraveného papíru zakreslit pět postav, které jsou

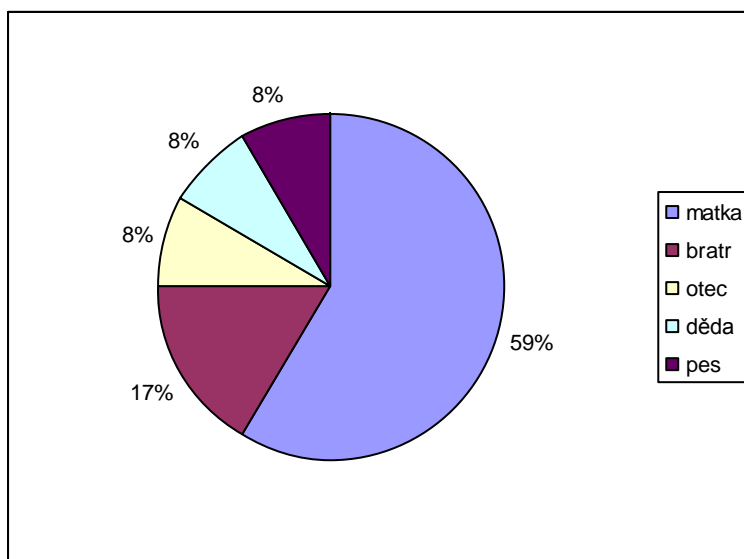
mu citově nejbliže. Umístění od figurky JÁ záleželo na uvážení dítěte, pouze je označilo slovem, o koho se jedná.

V kresbách se poté sledovalo a hodnotilo, koho a v jaké vzdálenosti každý žák od výchozí figurky nakreslil.

Z hlediska citové opory jsou pro žáky nejdůležitější:

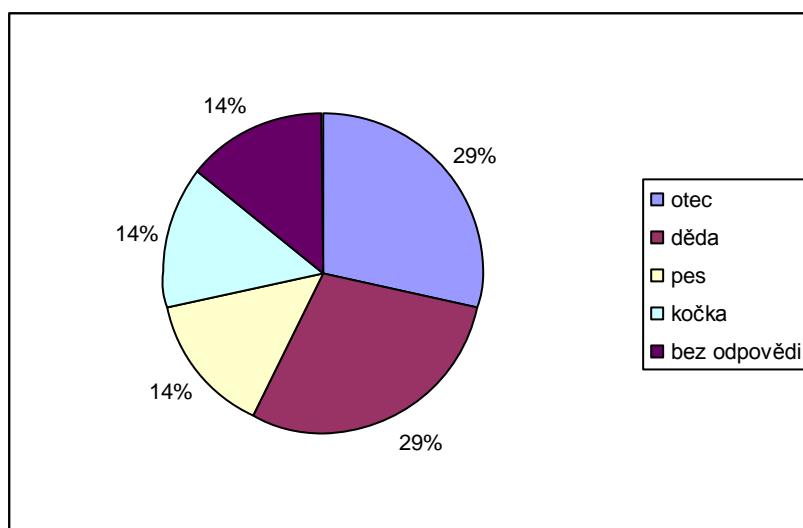
6. ROČNÍK

Graf č. 7

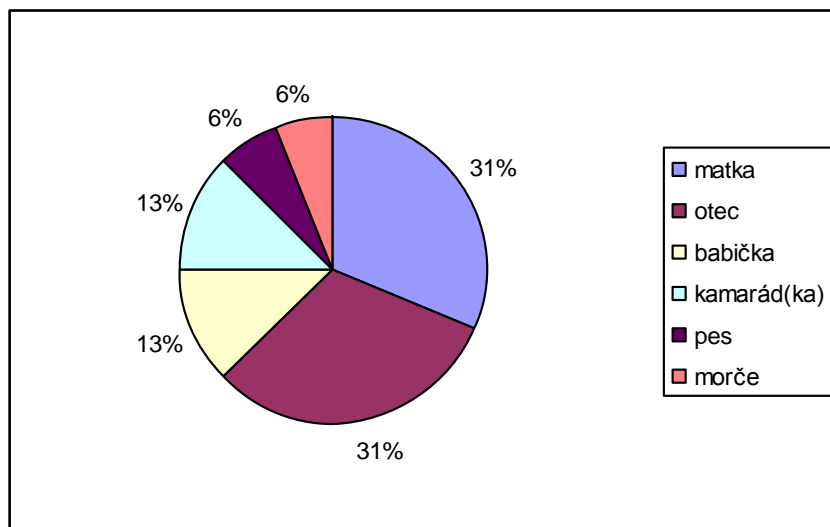
7. ROČNÍK

Graf č. 8

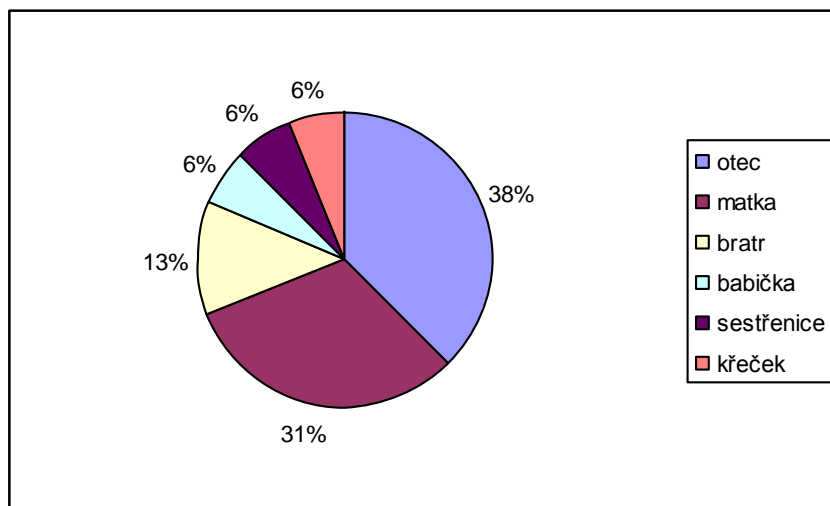
8. ROČNÍK

Graf č. 9

9. ROČNÍK

Graf č. 10

Nejdůležitějšími osobami jsou podle očekávání oba rodiče. Ti zaujali střídavě ve všech čtyřech ročnících první a druhé místo. Další významnou roli spojenou s uspokojování citových potřeb mají i sourozenci a prarodiče. Zvířata /psi, kočky/ označili žáci ve svém životě rovněž za důležité. Nepostradatelnou citovou podporu poskytují také vzdálenější příbuzní a kamarádi.

V šestém ročníku se projevila značná citová podpora ze strany matky a to dokonce nejen u dívek ale i u většiny chlapců. Dvanáctileté dítě nejenže nalézá u matky citovou oporu, ta je ale pro ně i vzorem. Přestože měli žáci nakreslit pouze pět postav, téměř všichni znázornili celou širší rodinu včetně zvířat. Mnohokrát v kresbách nerozlišovali mezi mužským a ženským pohlavím.

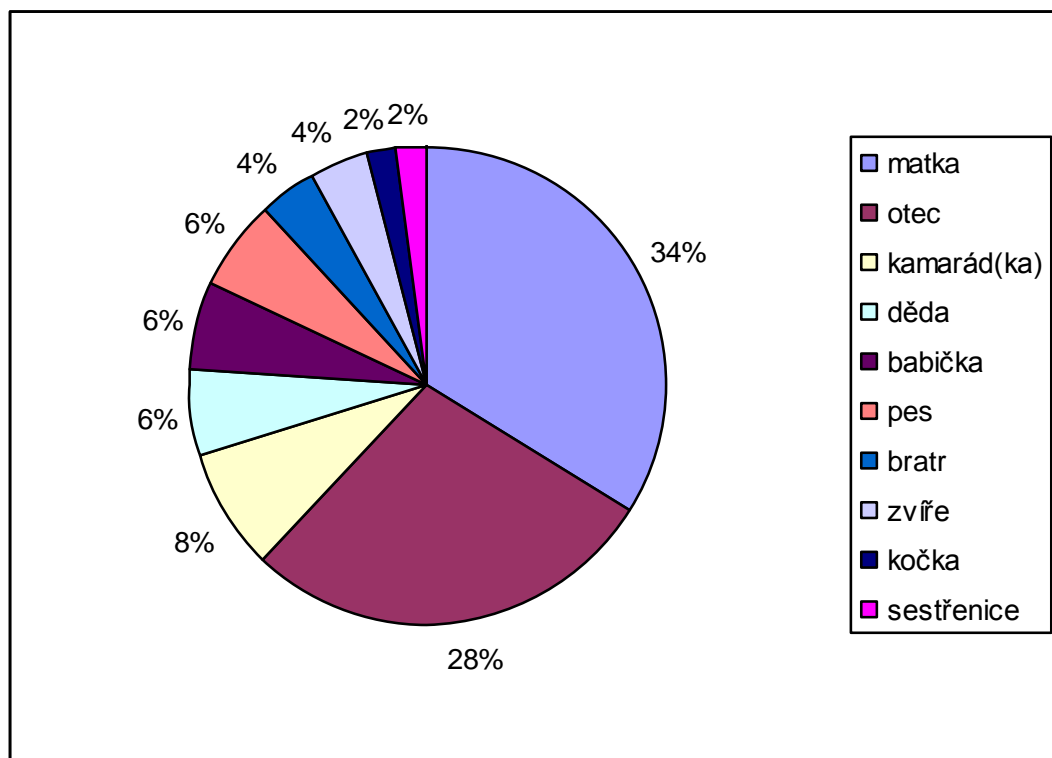
Hodnocení kreseb v sedmém ročníku bylo ztížené celkově nižším počtem žáků. Jeden chlapec obrázek dokonce vůbec nenakreslil. Ve vedoucích pozicích označili žáci stejně otce a dědečka. Je tedy patrné, že k uspokojování citových potřeb žáků nedochází jen v kontaktu dítě – rodič a obráceně, ale zdroje citového uspokojení může dítě nalézt i u svých prarodičů. Preference zvířat /pes, kočka/ jako členů domácnosti a do určité míry antropomorfizovaných objektů /s různě popisovanými lidskými vlastnostmi/ je zajímavá a odráží skutečnosti zjišťované i jinými autory.

Rodiče jako vzor emočních projevů jsou zřejmě nutné i pro žáky osmého ročníku. Ti shodně označili otce i matku za nejdůležitější osoby, neopomíjeli ale i širší rodinu – zejména prarodiče. Jedna dívka ve své kresbě uvedla kromě vlastní rodiny i svého přítele. V jejím hodnocení on sám skončil až na třetí pozici za matkou a dědečkem.

U nejstarších žáků zaujal vedoucí pozici otec, kterého označilo šest ze šestnácti dotázaných. Neméně důležitou oporu poskytuje i matka, kterou zvolili tři chlapci a dvě dívky. Kromě rodičů jsou u patnáctiletých žáků citově přijímáni jejich vrstevníci, ať už se jedná o příbuzné nebo kamarády a opět domácí zvíře.

Celkové pořadí:

Graf č. 11

Obsazení	Chlapci	Dívky
1. matka	38 %	29 %
2. otec	31 %	25 %
3. kamarád	4 %	13 %
4. dědeček	8 %	4 %
5. babička	12 %	0 %
6. pes	4 %	8 %
7. bratr	8 %	0 %
8. jiné zvíře	4 %	4 %
9. sestřenice	0 %	4 %
10. kočka	4 %	0 %

Nedokončené věty s pocitovými slovy

Výsledky této metody byly hodnoceny celkově, podle toho, co dětem přinášelo pocity štěstí, smutku apod. Každá nedokončená věta obsahovala jedno pocitové slovo, které charakterizovalo emoční stav sledované osoby. Bylo vybráno celkem pět slov /šťastný, zoufalý, smutný, spokojený, bezmocný/, kterými dítě popisovalo emoční situaci ve své rodině. Ne všechny výpovědi byly od žáků dokončeny. Některé věty byly ponechány bez odpovědi.

6. ročník

Jsem šťastný, když mamka ...

Pocit štěstí /což je emoce složitá/ vyvolává u dvanáctiletých žáků:

- vaří 5x
- koupí mi sladkosti
- je na mě hodná
- spí
- chválí mne
- je doma 3x

Je s podivem, že pocit štěstí vyvolává u poloviny všech dotazovaných dvanáctiletých chlapců to, když maminka připravuje jídlo. Matku mají patrně spojenou s typickými ženskými činnostmi, mezi něž vaření patří. Z výpovědí všech žáků lze vyzorovat jistou sobeckost. Téměř všichni prožívají štěstí, když maminka dělá něco pro ně samotné /chválí je, je na ně hodná /. Pouze jeden žák se označil za šťastného, když maminka spí.

Jsem smutný, když mamka ...

Smutek vyvolávají tyto podněty:

- mne nepustí na počítač
- rozčiluje se 5x
- je v práci 3x
- dává mi zákazy
- je nemocná

Největší smutek přinášejí negativní citové projevy matky, tj. když se kvůli něčemu rozčiluje. Záporně hodnotili děti i její nepřítomnost, tedy dobu, kdy už je po vyučování a matka je v zaměstnání. S dalšími pocity smutku souvisí podle odpovědí různé příkazy a zákazy a také nemoc matky.

Jsem zoufalý, když mamka ...

- nevaří
- je v práci 2x
- mě nutí uklízet
- je nemocná 2x
- rozčiluje se 2x
- něco mi zakazuje
- ignoruje mě

Pocity zoufalství vzbuzují u dvanáctiletých dětí různé podněty. Za tři nejčastější příčiny uvedly nepřítomnost, nemoc a rozčilování matky. Lze tedy konstatovat, že úloha matky je pro ně stále důležitá a dítě si to patřičně uvědomuje. Zákazy a příkazy, se kterými se žáci poměrně běžně setkávají, označili rovněž za příčiny, které v nich vyvolávají zoufalé nálady. Celkově nelze příčiny zcela přesně odhadnout, tři žáci na tuto neodpověděli vůbec.

Jsem spokojený, když mamka

- dovolí mi jít na PC
- vaří 2x
- jsem s ní
- mě pochválí
- je šťastná
- je spokojená
- je zdravá
- uklízí

Stejně jako pocity štěstí tak i pocity spokojenosti souvisí s přípravou jídla. Nabízí se vysvětlení, že dítě vnímá vaření jako rituál, kdy se sejde celá rodina a všichni tráví čas společně. Se spokojeností dítěte souvisí i zdraví, štěstí a spokojenost matky. Zde je zajímavé

zjištění, že již dvanáctileté dítě je schopné vážít si **zdraví** i u svých nejbližších. Hodnota „zdraví“ je v současné společnosti velice uznávána i obecně.

Jsem bezmocný, když mamka ...

- zlobí se 2x
- křičí 5x
- něco se jí nepovede

V šestém ročníku se žáci cítí bezmocní, když matka projevuje negativní emoce navenek v podobě křiku nebo agrese. Bezradně se však cítil i chlapec, když se mamince nedařilo připravit jeho oblíbené jídlo. Čtyři chlapci ponechali tuto větu bez odpovědi, buď si nevěděli rady, nebo se ve většině situací bezmocní necítí.

Jsem šťastný, když tat'ka ...

- je hodný
- je spokojený
- je doma 2x
- chválí mne
- rozumí mi
- hraje si se mnou 2x
- udělá si na mě čas 2x
- mne vezme na ryby
- pracuje na počítači

V šestém ročníku jsou žáci šťastní především tehdy, když je otec doma a nepracuje. Příjemné pocity prožívají tehdy, když spolu mohou trávit volný čas v podobě nějaké hry nebo výletu. Z toho lze soudit, že chvíle, kdy je otec doma a má čas, jsou vzácné a dítě se toho snaží maximálně využít ve svůj prospěch.

Jsem smutný, když tat'ka ...

- není doma 6x
- hádá se s matkou
- zlobí se na mě

- nerozumí mi
- je nemocný

Jak již bylo naznačeno v předešlé nedokončené výpovědi, podle poloviny žáků souvisí s pocity smutku především otcova nepřítomnost, jež zapříčiňuje citové strádání. Je tedy patrné, že citové uspokojení neposkytuje pouze jen matka, ale dítě je silně citově poutáno i na otce.

Jsem zoufalý, když tat'ka ...

- nadává 2x
- dá mi pohlavek
- přijde pozdě z práce
- kouká se na TV
- nehraje si se mnou
- je rozzlobený 2x
- není doma 2x

Zoufalými se žáci cítí především tehdy, když otec není doma, je rozzlobený nebo nadává. Kromě těchto důvodů označili za další příčiny jeho pozdní příchod a sledování televize místo společného hraní. Dva chlapci se k otázce příčin zoufalství nevyjádřili.

Jsem spokojený, když tat'ka ...

- má dobrou náladu 2x
- je doma
- je na počítači
- rozumí mi
- jsem s ním
- uvaří
- je zdravý
- je u babičky

Uvedené odpovědi jsou značně různorodé, avšak většinu z nich spojuje to, že dítě je spokojené tehdy, když mezi ním a otcem probíhá určitá komunikace, ať se jedná o vaření nebo společnou návštěvu prarodičů.

Jsem bezmocný, když tat'ka ...

- nespí
- je naštvaný
- nedaří se mu
- mě nepustí na PC
- řve 2x
- je v práci

V otázce pocitů bezmocnosti žáci označili především otcovu agresi, kterou projevuje navenek. Zajímavé je, že se opět pět žáků, tedy téměř polovina ročníku nevyjádřila vůbec.

Jsem šťastný, když bratr – sestra ...

- není doma 6x
- je šťastný
- hraje si 3x
- je klidný
- pomáhá mi

Největší pocity štěstí přináší nepřítomnost sourozence a to u poloviny dotazovaných žáků. Tato odpověď může souviset s věkovým odstupem sourozenců a z toho vyplývajícími neshodami a konfliktním vztahem. Naproti tomu tři žáci ocenili, když si s nimi sourozenec hraje. Pravděpodobně se jednalo o děti z více početných rodin, kde jim pozornost poskytují i starší sourozenci.

Jsem smutný, když bratr – sestra ...

- není doma 2x
- bez dovolení si půjčí moje věci
- je naštvaný 2x
- křičí

- je nemocný
- pláče
- nespí
- může dělat věci co já ne

Uvedené odpovědi naznačily, že žáci nejsou k emočním projevům svých sourozenců úplně chladní. Zármutek pocítují, když jsou bratr či sestra nemocní, nemohou usnout nebo z nějakého důvodu projevují negativní emoce v podobě křiku či nadávek.

Jsem zoufalý, když bratr – sestra ...

- je na PC 2x
- něco mi bez dovolení sebere
- hádá se 2x
- je nemocný 2x
- je doma
- křičí
- může dělat věci, která já mám zakázané

Výsledné hodnoty jsou podobné těm, které žáci uvedli za příčiny jejich smutku. Opět se objevily nemoc, agresivní emoce a sourozenecké spory.

Jsem spokojený, když bratr – sestra ...

- není doma
- je klidný
- spí 2x
- hraje si
- rozumí mi 2x
- je na mě hodný
- je zdravý

Výsledky naznačují, že téměř polovina žáků je spokojená tehdy, nemusí-li se svým sourozencem komunikovat. Druhá polovina vyjádřila svoji spokojenost v klasických hodnotách jako je zdraví, pohoda a vzájemné souznění.

Jsem bezmocný, když bratr-sestra ...

- ubližuje mi 3x
- zlobí se
- nadává
- brečí
- není doma
- mě někam zavře

Vzájemně projevovaná fyzická agrese je podle výpovědí mezi sourozenci kolem dvanáctého roku ještě poměrně častá. Rovněž verbální agrese v podobě křiku a nadávek se v tomto věku projevuje velmi často a je důvodem k tomu, že slabší dítě se může cítit bezmocné.

7. ročník

Jsem šťastný, když mamka ...

- uklízí
- je šťastná 2x
- mě pochválí 2x
- uvaří
- je doma

U třináctiletých žáků navozuje pocit štěstí především pochvala od šťastné maminky. Podobně jako v odpovědích o rok mladších žáků potřebují šťastnou maminku, která jim uvaří a uklidí.

Jsem smutný, když mamka ...

- je v zaměstnání 2x
- brečí 2x
- je nemocná
- něco mi nedovolí
- křičí

Smutek u třináctiletých dívek a chlapců vzbuzuje pocit osamělosti, když je maminka v zaměstnání nebo její negativní emoční projevy, zejména křik. Lítost projevili žáci i v případě nemoci nebo pláče maminky. Zdá se tedy, že žáci projevují smutek především z těch situací, když je matka v nepohodě – a to z různých důvodů.

Jsem zoufalý, když mamka ...

- je rozzlobená
- po mně chce nějakou práci
- je nemocná
- brečí
- je dlouho v zaměstnání 2x

Odpovědi žáků jsou srovnatelné s těmi zapříčiňujícími smutek. Podobnost lze zřejmě vysvětlit tím, že žáci nerozlišovali hlubší rozdíly významu těchto dvou pocitových slov. Patrně působily významově velmi shodně, a proto žáci zvolili stejné odpovědi.

Jsem spokojený, když mamka ...

- mě pochválí 2x
- je doma 2x
- je spokojená
- nehádá se

Většina chlapců a dívek uvedla v dotazníku stereotypní odpovědi typu pochvala, spokojenost, bezkonfliktní vztah. Lze tedy konstatovat, že spokojenost přináší žákům především harmonický a vyrovnaný vztah s matkou.

Jsem bezmocný, když mamka ...

- zlobí se 2x

Stavy bezmoci způsobují u dvou chlapců matčiny negativně projevované emoce. Ostatních spolužáci ponechali větu bez odpovědi.

Jsem šťastný, když tat'ka ...

- nás pozve na jídlo 2x
- dá mi peníze
- je doma 2x
- je šťastný
- mě chválí

Uvedené odpovědi lze rozdělit do dvou skupin. První skupina žáků spojuje otce se svými materiálními potřebami – peníze, dobré jídlo. Žáci ve druhé skupině pozitivně hodnotili, když je tatínek doma a odmění je pochvalou.

Jsem smutný, když tat'ka ...

- hodně pracuje
- mě hubuje
- je nemocný
- je rozzlobený
- něco mi nedovolí

Smutek vzbuzují u dotazovaných opět negativní projevované charakteristiky. Příčina všech uvedených odpovědí může vyplývat z přepracovanosti a nedostatečného kontaktu otce s dítětem, který se projevuje zejména v konfliktech a zákazech.

Jsem zoufalý, když tat'ka ...

- je na mě rozzlobený
- je dlouho v práci 2x
- je pryč
- je smutný

Zoufalé pocity třináctiletých žáků souvisí s tím, že otec často nebývá doma a většinu času tráví v zaměstnání. Dva další žáci uvedli jako příčinu hněv a smutnou náladu tatínka.

Jsem spokojený, když tat'ka ...

- je doma

- chce pomoci
- mě chválí
- vypráví vtipy
- nechce po mně práci

Pocity spokojenosti vznikají tehdy, když se dítě cítí psychicky dobře. Takové pocity souvisí s pochvalou, spoluprací, smyslem pro humor. Avšak k dosažení spokojenosti potřebují někteří žáci i přítomnost otce. Jeden chlapec vyjádřil svoji spokojenost i tehdy, když po něm otec nevyžaduje žádnou činnost.

Jsem šťastný, když bratr – sestra ...

- pracuje
- nakupuje se mnou
- není doma 2x
- půjčí mi PC
- má radost
- rozumí si se mnou

V odpovědích převládají spíše pozitivní aktivity prováděné se sourozenci. Ti jsou hodnoceni i jako dobří „pracovníci“, společníci a poradci. Někteří žáci však naproti tomu vyjádřili radost, když bratra nebo sestru vůbec nevidí.

Jsem smutný, když bratr – sestra ...

- dostane špatnou známku
- křičí
- mě bije

Značně strohé odpovědi žáků byli k otázce, co u sourozence vyvolává jejich smutek. Více jak polovina žáků neodpověděla, ostatní uvedli agresivní chování, špatné známky ve škole a vztek.

Jsem zoufalý, když bratr – sestra ...

- je doma

- má úraz
- nadává mi
- po mně něco vyžaduje
- je rozzlobený

Uvedené důvody zoufalství souvisí s hádáním mezi sourozenci, vyžadováním něčeho, ale i obavy o zdraví sourozence.

Jsem spokojený, když bratr – sestra ...

- spí
- něco mi věnuje
- se mnou tráví volný čas
- je doma
- mě pochválí

Pocit spokojenosti navozují spíše „klidové projevy“. Především společné trávení volného času, rozdělení dárků a sympatií.

Jsem bezmocný, když bratr – sestra ...

- pláče
- je nemocný
- nadává mi

K výše uvedené otázce se z celého ročníku vyjádřila pouze děvčata. První dvě uvedené odpovědi lze považovat za opodstatněné, neboť nemoc a pláč mohou skutečně vzbuzovat pocity bezmoci. Třetí dívka sebe označila za bezmocnou kvůli nevhodnému chování bratra.

8. ročník

Jsem šťastný, když mamka ...

- jde se mnou na výlet
- je veselá 2x
- je šťastná 3x

- je hodná
- dovolí mi někam jet 2x
- uklízí
- je pryč 2x
- dá peníze
- je doma
- spí
- uvaří dobré jídlo

U žáků v osmém ročníku je velmi patrný rozdíl v jejich hodnotách, postojích a zálibách. Zatímco dívky jsou toho názoru, že pocity štěstí souvisí s harmonií matky, chlapci označili jako zdroj pocitů štěstí spíše materiální hodnoty – peníze, jídlo. V neposlední řadě také vlastní volnost, kterou oceňují, když není maminka doma.

Jsem smutný, když mamka ...

- je rozzlobená 2x
- je smutná 9x
- něco mi zakáže 2x
- je nemocná
- mě zklame
- není doma

Je zajímavé, že více jak polovina všech dívek i chlapců projevila lítost v situacích, kdy maminku něco trápí. Poté uvedli také zákazy a negativně projevované emoce. Zmíněny byly rovněž nemoc a nepřítomnost matky. Originální důvod uvedl jeden chlapec, který se cítí smutný tehdy, když ho vlastní matka „zklame“.

Jsem zoufalý, když mamka ...

- nesplní mi slib
- nepřijede včas domů
- pláče 2x
- zlobí se
- dává mi příkazy 2x

- je v práci 3x
- mračí se
- je doma 2x
- nerozumí mi
- je smutná
- neuvaří

Názory chlapců a dívek jsou značně odlišné. U dívek dochází k pocitům zoufalství především tehdy, když maminka není doma, něco ji trápí, zlobí se nebo nesplní slib. Chlapci hodnotili naopak kladně to, když je maminka v zaměstnání nebo když něco dobrého uvaří. Jak dívky, tak chlapci se shodli na příčinách v podobě příkazů a zákazů.

Jsem spokojený, když mamka ...

- má dobrou náladu 2x
- má radost
- nemusím nic dělat 2x
- uvaří
- směje se 2x
- splní mi přání
- dá mi peníze 2x
- pustí mě ven
- je pryč
- je doma
- je šťastná
- je spokojená

Množství odpovědí naznačuje různorodost důvodů spokojenosti. Rozmanitost je možné odůvodnit i tím, že jsou žáci ve věku, kdy jejich uvažování nabývá jiných rozměrů a hodnot. U chlapců i dívek převládají jak materiální tak i duševní hodnoty.

Jsem bezmocný, když mamka, ...

- je nemocná
- má problémy

- má svůj názor 2x
- je zoufalá
- neuvaží
- dává zakázky 2x
- je bezmocná 3x
- křičí 2x
- je v hospodě

Dívky uváděly argumenty, které je možné rozdělit do dvou skupin. Do první skupiny patří matčiny nesnáze – nemoc, zoufalství, problémy. Druhá skupina zahrnuje jejich subjektivní názory, jako jsou zakázky, agrese, vyhraněný názor. Příčina stavů bezmoci chlapců je shodná s těmi, které označili dívky, rozšířili je ještě o křik a zakázky. Zajímavá byla odpověď chlapce, který uvedl, že bezmocný je tehdy, když matka tráví svůj volný čas v hospodě.

Jsem šťastný, když tat'ka ...

- je hodný
- sleduje TV
- tráví se mnou volný čas
- je spokojený
- dá mi peníze 3x
- je doma 2x
- není doma 3x
- pomůže mi s úkolem
- je šťastný

V odpovědích je opět možné nalézt rozdílné názory dívek a chlapců. Zatímco dívky považují za štěstí mít hodného a spokojeného tatínka, který jim dává kapesné, chlapci odpovídali poněkud jinak. Kromě finanční podpory pozitivně hodnotili i jeho snahu poradit. Rozporuplně však působí projevy štěstí z otcovy přítomnosti. Dva žáci vyjádřili nadšení, tři žáci reagovali přesně opačně. Jedna žákyně nedokončila jedinou větu týkající se otce. Je možné, že dívka otce nemá nebo je z rozvedené rodiny a žije pouze s matkou.

Jsem smutný, když tat'ka ...

- zlobí se 2x
- je nemocný
- dává mi zákazy
- nemá čas
- křičí
- je smutný 4x
- neocení moji snahu
- má pravdu
- není doma

Žáci záporně hodnotili otcovy projevované emoce jako je zlost, křik, zákazy. Smutek pociťovali i tehdy, kdy tatínek nemá čas, je v zaměstnání, má zdravotní problémy, nebo ho něco trápí a je smutný.

Jsem zoufalý, když tat'ka ...

- něco mi zakazuje 2x
- chce nějakou práci
- nadává
- nesplní mi slib
- je smutný
- je v práci 3x
- nerozumí mi
- je doma
- mě sekýruje
- je zoufalý

Výpovědi naznačují, že mezi čtrnáctiletým žákem a otcem dochází poměrně často ke konfliktům, týkajícím se jejich chování. V důsledku toho dochází mezi nimi ke střetům názorů. Tyto projevy jsou patrné v uvedených zákazech, sekýrování, nesplnění slibů, požadavku splnění úkolu apod. Dané názory tak odrážejí subjektivní pocity dětí, které nemusí vždy odpovídat realitě.

Jsem spokojený, když tat'ka ...

- směje se
- splní moje přání 3x
- je spokojený 3x
- dá mi kapesné
- pomáhá mi
- není doma
- je šťastný
- tráví se mnou čas
- netráví čas v hospodě

Otce vnímá většina žáků jako aktivního partnera při trávení volného času, poradce nebo pomocníka. Proto je jeho dobrá nálada a spokojenost pro žáky označena za důležitou. Ne vždy dochází k uspokojení těchto potřeb. Jeden chlapec vyjádřil svoji nespokojenost s tím, že otec namísto jemu a rodině věnuje čas svým vlastním zálibám a vysedává po restauracích.

Jsem bezmocný, když tat'ka...

- něco mi zakazuje
- když mi s něčím nepomůže
- stojí za svým názorem 2x
- je nešťastný
- je nemocný
- kouří
- křičí 2x
- je bezmocný 2x

Podobně jako u žáků v nižších ročnících neodpověděli na tuto nedokončenou větu všichni dotazovaní. Pocit bezmoci vyvolávají různé faktory, které se ovšem ve všech věkových kategoriích celkem pravidelně opakují /různé zákazy, křik, nemoc, vlastní vyhraněný názor atd./. I zde se projevil uznávaná hodnota zdraví, když jeden chlapec uvedl, že jeho otec si ničí zdraví tolik škodlivým kouřením.

Jsem šťastný, když bratr – sestra ...

- se mnou vychází
- není doma 8x
- je spokojená
- mě nezlobí
- je veselá
- je šťastná
- spí
- nevšímá si mě

V názorech žáků lze nalézt dva protipóly. Příčinu kladných a záporných argumentů je možné spojit s věkovým odstupem sourozenců, rozdílnými nebo společnými zájmy, emoční situací v rodině apod. Polovina žáků vyjádřila nadšení z toho, když je sourozenec mimo domov. Další si váží okamžiků, když bratr nebo sestra není smutný a vzájemně spolu dobře vychází.

Jsem smutný, když bratr – sestra ...

- je nešťastný
- ubližuje mi
- je nemocný
- je smutný 2x
- se semnou hádá 2x
- má špatnou náladu
- hraje si na počítači
- je doma
- má trable
- je zoufalý

Soucit s bratrem či sestrou cítí podle uvedených odpovědí téměř polovina chlapců a dívek. Jejich citová blízkost je patrná z takových odpovědí jako např. nemoc, zoufalství, smutek, problémy. Tyto výpovědi naznačují, že ne vždy musí nutně docházet k sourozenecké rivalitě, i když vzájemné neshody v podobě hádek jsou zde rovněž zmíněny.

Jsem zoufalý, když bratr – sestra ...

- je na mě ošklivý
- mě zlobí 2x
- je rozzlobený
- je nešťastný
- brečí
- není doma
- je na počítači
- je zoufalý
- mě neposlouchá
- křičí 2x
- je doma 2x

Jeden z hlavních důvodů, které vzbuzují u čtrnáctiletých žáků pocity zoufalství, jsou negativní emoce, které jim sourozenci projevují. Hlavně to je především slovní agrese, která signalizuje konflikty a vzájemný nesoulad. Celkový obraz však není pouze negativní. Několik žáků vyjádřilo soucit tehdy, když sourozenec pláče, není doma nebo je smutný.

Jsem spokojený, když bratr – sestra ...

- je šťastný
- není doma
- je doma
- je spokojený 3x
- je klidný 2x
- nepracuje na počítači
- mě nechá být 2x
- spí
- mě poslechne

Chlapci projevovali tendenci k povyšování nad sourozence. Nejvíce ocenili to, když se jich nikdo nevšímá nebo jsou uznáváni v rodině jako autorita. Dívky charakterizovaly pocity štěstí vzájemnými přátelskými vztahy a ocenily u sourozence jejich spokojenost a pohodu.

Jsem bezmocný, když bratr – sestra ...

- má problémy ve škole
- má svůj názor
- je bezmocný 3x
- musím se o ně starat
- hádáme se
- mě bije
- chová se ke mně nepěkně
- pláče
- žaluje
- pracuje na počítači

Slovo „bezmocnost“ asociuje především závažné problémy. Chlapci a dívky z osmého ročníku uvedli spíše triviální důvody k jejich pocitům bezmoci. Z citového hlediska je závažnou příčinou pouze pláč, tělesný trest a problémy ve škole.

9. ročník

Jsem šťastný, když mamka ...

- je šťastná 5x
- je na mě hodná 2x
- myje nádobí
- má ze mě radost
- není doma 3x
- mě pochválí
- dá mi kapesné 3x

V této charakteristice převažovaly pozitivní názory dívek a spíše povrchní a materiální hodnoty chlapců. Zatímco dívky si více cení pěkného vztahu s matkou a její pocity štěstí jim nejsou lhostejné, chlapci se vyjádřili jinak. Pro ně je důležité především to, že od matky obdrží peníze. Za šťastnou událost považují to, když není maminka doma.

Jsem smutný, když mamka ...

- mě hubuje 2x
- je smutná 3x
- je nešťastná
- nedovolí mi jít ven 2x
- pláče 2x
- má špatnou náladu 2x
- vyžaduje na mě práci 2x
- zlobí se
- nedá mi kapesné

Příčinou smutku u dívek jsou negativní emoce, které jim matka projevuje. Dívky jsou citlivější než chlapci a proto jsou k těmto projevům vnímavější. Jedná se především o pláč, špatnou náladu, smutek nebo zármutek z chování dětí. Chlapci vyjádřili své pocity smutku v souvislosti s materiálními hodnotami nebo ve spojitosti s domácími pracemi, špatnou náladou maminky či neobdržením kapesného.

Jsem zoufalý, když mamka ...

- je rozzlobená 2x
- mě nepustí ven 2x
- je smutná 3x
- obsadí mi koupelnu
- je nervózní
- není doma
- je nešťastná
- je doma
- je zoufalá
- mě rozzlobí
- mě hubuje
- nedává mi kapesné

Stěžejním důvodem byly opět negativně projevované emoce matky a to v různých podobách. Vzhledem k četnosti této odpovědi lze odhadovat, že matka má v rodině významnou výchovnou funkci, ke které dítě často pocítuje výhrady.

Jsem spokojený, když mamka ...

- je klidná
- uhradí mi náklady za telefon
- uvaří 2x
- nevyžaduje po mě žádnou práci 3x
- má dobrou náladu 2x
- je spokojená
- uklízí
- je spokojená 2x
- dá mi kapesné
- spí

Většina patnáctiletých chlapců a dívek si cení klidného a spokojeného vztahu s matkou. Z odpovědí se matka jeví jako přítel a poradce, který jim pomáhá a učí do života.

Jsem bezmocný, když mamka ...

- zlobí se 2x
- křičí 3x
- má deprese 2x
- pracuje na počítači
- má problémy
- něco mi nedovolí
- je bezmocná
- nutí mě k práci
- je doma
- něco mi přikazuje
- mě trestá
- nikdy nejsem bezmocný

Stav bezmoci koresponduje s negativním emočním rozpoložením matky v podobě depresí, křiku, zákazů, příkazů a trestů. Matka je charakterizována jako cholerická osoba projevující velký psychický tlak na vlastní děti.

Jsem šťastný, když tat'ka ...

- fandí hokeji
- je šťastný 3x
- nezlobí
- není doma 2x
- dá mi kapesné 4x
- má dobrou náladu 3x
- je klidný
- semnou tráví volný čas

Srovnáme-li hodnoty žáků ve všech čtyřech sledovaných ročnících, je patrné, že v devátém ročníku jsou hodnoty poněkud jiné, vyspělejší. I když žáci opět zmínili materiální hodnoty v podobě kapesného, všímají si rovněž duševního rozpoložení otce a váží si jeho dobré nálady a společně prožitého volného času.

Jsem smutný, když tat'ka ...

- má špatnou náladu 3x
- je nervózní
- nadává mi
- je smutný 4x
- dělá si ze mě srandu
- je mamince nevěrný
- křičí
- je doma
- mě nutí pracovat
- je zlý
- je smutný z práce

Tuto nedokončenou výpověď dokončili žáci takřka stejně, jako tomu bylo u matky. Vyskytly se však i příčiny, které jsou originální a souvisí se soukromím rodiny. Jeden chlapec se cítí smutně, když je otec zlý. Z jeho odpovědi však není jasné, zda se tak chová pouze k němu nebo k celé rodině. Jedné dívce působí smutek nevěra tatínka. Podle odpovědi se lze domnívat, že členové rodiny o problému vědí a nepokouší se ho zamlčovat.

Jsem zoufalý, když tat'ka ...

- vynadá mi 2x
- dává mi zákazy 2x
- není doma
- je zlý
- kouká se na televizi
- nedovolí mi jít ven 2x
- je smutný 2x
- křičí
- je rozzlobený
- mě rozzlobí
- je zoufalý
- nemá na mě čas

Zoufalé stavy u žáků podněcuje emoční rozpoložení otce, neboť více než polovina všech dotazovaných tuto příčinu ve svém dotazníku uvedla. V ostatních případech si žáci stěžovali na nedostatek společného trávení volného času.

Jsem spokojený, když tat'ka ...

- má dobrou náladu 3x
- uvaří
- nic po mně nechce
- vyjde mi vstříc
- je klidný 2x
- sám se zabaví
- dá mi kapesné 2x
- je doma

- je spokojený 3x
- je úspěšný v zaměstnání

Spokojeni se žáci cítí tehdy, když panuje u otce příjemná nálada, neboť spokojený tatínek často vychází svým dětem vstříc, nenutí je do tolik neoblíbených domácích prací a ještě od něj obdrží kapesné.

Jsem bezmocný, když tat'ka ...

- je zoufalý
- dlouho pracuje
- má problémy 3x
- nadává
- něco mi zakazuje 3x
- křičí 2x
- zlobí se 2x
- něco mi přikazuje
- nutí mě k práci
- je bezmocný

Většina dotazovaných žáků opět negativně hodnotila projevované emoce otce. Vzhledem k jejich věku je možné, že si s otcem příliš nerozumí a na různé věci mohou mít odlišný názor, který mohou vyjadřovat nevhodným chováním, a proto otec může reagovat podrážděně. To však neznamená, že se mezi nimi musí vyvíjet negativní vztah. Naopak pět chlapců a dívek vyjádřilo svůj soucit s otcem, který musí dlouho pracovat, má problémy a cítí se zoufalý.

Jsem šťastný, když bratr – sestra ...

- pomůže mi
- mě neotravuje
- směje se
- má dobrou náladu 2x
- není doma 6x
- se mnou mluví

- je na mě hodný
- dá mi peníze
- nevšímá si mě
- dá mi dárek

Odpovědi chlapců jsou převážně negativní a je z nich zřejmý značný nesoulad ve vztahu se sourozencem. Čtyři chlapci jsou dokonce rádi, když bratr nebo sestra nejsou doma, dva chlapci ocenili to, když od nich dostanou peníze nebo dárek. Pouze jeden se cítí šťastný, když vidí, že má sourozenec dobrou náladu. Stejně bylo hodnocení dívek. Polovina se vyjadřovala spíše negativně. Ostatní označily kladné důvody u bratra či sestry – dobrou náladu, smích, nabídnutou pomoc a dobrou povahu.

Jsem smutný, když bratr – sestra ...

- je na mě zlý 2x
- nadává mi 2x
- hádá se 2x
- má špatnou náladu
- je na mě rozzlobený
- pracuje na počítači
- je zoufalý 2x
- není doma
- je smutný
- chová se nevhodně
- žaluje
- je šťastný

Dívky a chlapci vyjádřili smutek především v situacích, kdy dochází mezi nimi a sourozencem ke konfliktům. Je s podivem, kolik žáků z nejvyššího ročníku tvrdí, že si nerozumí se sourozenci. Opět je zde patrně souvislost s danou vývojovou etapou – dospíváním a hledáním vlastní identity.

Jsem zoufalý, když bratr – sestra ...

- brečí
- dívá se na televizi
- poslouchá muziku
- pracuje na počítači
- má starosti
- mě otravuje 4x
- je opilý
- je doma
- jsme doma sami
- je zoufalý
- je smutný 2x
- nedá mi peníze

Podle odpovědí dívek souvisejí pocity zoufalství kromě často uváděných důvodů /smutek, pláč, starosti, apod./ také s nezájmem o vzájemnou komunikaci a upřednostňování médií. Zajímavý byl názor dívky, která uvedla opilost svého bratra za hlavní důvod své bezmoci.

Jsem spokojený, když bratr – sestra ...

- je šťastný
- je hodný
- hraje si
- pomáhá mi 2x
- jsou v klidu 2x
- přimluví se za mě u rodičů
- je veselý
- je spokojený 3x
- je doma
- udělá, co chci já
- není doma
- po mě nic nechce

U patnáctiletých dívek je zřejmá větší citová vyspělost než u stejně starých chlapců. Z jejich argumentů je patrný smysl pro odpovědnost a úcta k rodinným hodnotám. Chlapci si váží především spokojenosti sourozenců a toho, že po nich nikdo nic nežadá.

Jsem bezmocný, když bratr – sestra ...

- mě bije 2x
- žaluje 2x
- nevyje mi vstříc
- poslouchá muziku
- křičí 2x
- má problémy s učením
- otravuje mě
- poroučí mi
- vyžaduje moji pomoc
- pracuje na počítači
- mě neposlouchá
- nechce pomoci

Příčiny bezmoci opět souvisí především s rozdílnou povahou a zájmy, které jsou zřejmě způsobeny věkovým odstupem sourozenců.

Kasuistiky

Cílem kasuistiky – neboli případové studie je podle Ferjenčíka (2000) porozumět vnitřnímu dynamickému vývoji zkoumané osoby, pomocí přímého kontaktu a rozhovorů. Jedná se o výzkum vybrané osoby, který trvá obvykle po delší dobu, doprovázené značně intenzivním pozorováním.

V průzkumu byli sledováni dva žáci – chlapec ze šestého ročníku a dívka z osmého ročníku. V první kasuistice se na citových projevech chlapce podílí spíše otec než matka. Dívce poskytují emoční oporu oba rodiče stejně. Podrobnosti jsou uvedeny v příloze č. 11 a 12.

Diskuse

Zjištěné výsledky a jejich pouze popisné a kvalitativní statistické zpracování dovolují následující náhled na stanovené předpoklady:

Předpoklad 1: Byl potvrzen.

Ukázalo se, že děti pocítují emoční situaci v rodině ve velké většině jako pozitivní.

- a) Matka tráví s dětmi většinu času. Proto dětem poskytuje větší emoční uspokojení nežli otec. Je také aktivnější v projevování citů, dává je najevo i kontaktně - mazlením a polibky.
- b) Otec neprojevuje v rodině city tak intenzivně a často jako matka, neboť netráví s dětmi tolik času, zajišťuje rodinu spíše ekonomicky. V rodině je však rovněž pro děti důležitou osobou a kladné emoce projevuje spíše verbálně – tj. pochvalou, eventuálně ve společné činnosti, což je dětmi kladně akceptováno.
- c) Sourozenci neposkytují tolik kladných citových projevů jako rodiče. Jsou však pro děti důležití vzhledem k vytváření vzájemných vztahů, ale i posilování vlastní identity. Mají se navzájem v podstatě rádi, i když jsou mezi nimi často neshody. Příčinou neshod s bratrem či sestrou bývají hádky, občasné ubližování a špatná vzájemná komunikace, která je ve většině případů důsledkem věkových rozdílů mezi nimi.

Předpoklad 2: Nebyl potvrzen.

Zjištěné trendy naznačily, že u dospívajících dětí pocit štěstí nevyplývá jen z rodinné pospolitosti, rády jsou také samy nebo s vrstevníky. Jistota „rodiny“ jako základu pro pocit bezpečí a citové spokojenosti však trvá. Zajímavě se projevil vývojový trend – mladší děti více vyžadují přítomnost rodičů, starší děti mají své zájmy, sny – ty se lépe realizují v určitém krátkodobém osamění. Nevhodně pak může působit i zneklidňující přítomnost sourozenců.

Předpoklad 3: Byl potvrzen.

Negativní emoční projevy se v rodinách vyskytují. Jejich zdrojem bývá špatný prospěch dětí ve škole a neplnění povinností vyžadovaných rodiči. Žáci jsou natolik sebekritičtí, že si jsou daných skutečností vědomi. Jsou jim však nepříjemné časté příkazy a zákazy rodičů nebo jejich výčitky. Nejlépe se cítí, když od nich nikdo nic nevyžaduje a jsou méně kontrolováni.

Předpoklad 4: Byl potvrzen.

Vnímání citových projevů v rodině se jeví jako skutečně závislé především na pohlaví. Dívky spíše pozitivně vnímají matčiny kladně projevované city /pohlazení, polibky, chválení/, neodmítají je zřejmě ani od otce. Chlapci se na rozdíl od dívek vyjadřují k pozitivně projevovaným „dotykovým emocím“ v rodině odmítavěji, bagatelizují je nebo nechtějí vypovídat. Určitý význam má i věk – žáci vyšších ročníků oceňují kladné citové projevy naznačené pochvalou, uznáním, nabídnutou radou, pomocí i společnou činností, než žáci nižších ročníků.

Předpoklad 5: Nebyl prací naplněn.

Vzhledem k důsledné anonymitě při vyplňování dotazníků se nepodařilo potřebné údaje vypreparovat, proto se nelze vyjádřit. Z celkového počtu sledovaných dětí bylo pouze sedm z rozvedených rodin /jejich učitelé údajně nepozorovali u těchto dětí rozdíly/.

Celkově je potěšitelné zjištění, že rodiny /alespoň podle referencí dětí/ dětem poskytují citovou oporu a jsou schopné manifestovat určité citové projevy, které jsou z větší části hodnoceny dětmi jako kladné.

12. Závěry a doporučení

Jak by měly vypadat citové projevy v rodině, je dlouhodobě předmětem mnoha prací a studií. Že by měly být city v této primární sociální skupině vyjadřovány, je jejich společným jmenovatelem. Do jaké míry a jak, pro zdravý vývoj jednotlivce a prevenci možných psychických problémů, je však u konkrétních osob ne zcela jasné. Rozhodně je nutné předcházet deprivaci a subdeprivaci zejména v raných, ale i dalších stádiích vývoje dětí, dále chápat i možné negativní jevy, ať jde již o nemoc, rozvod rodičů atd., které se mohou vyskytnout a mít značný vliv na citovou stabilitu dětí. K tomu se vyjadřuje první, teoretická část práce. Ta vychází z dostupné české literatury a webových odkazů.

Jaká je skutečnost v projevování citů v rodině se snaží objasnit druhá, praktická část práce. V ní byly posuzovány projevované emoce v rodinách žáků šestého až devátého ročníku základní školy. Přestože jde o jevy velmi subtilní, individuální a interindividuální, ovlivněné situačně a konkrétním psychickým stavem žáka, lze formulovat určité závěry, vyplývající z analýzy a následné sumarizace výsledků užitých – především projektivních, dotazníkových – metod. Vzhledem k citlivosti dané problematiky bylo při administrování postupováno naprosto anonymně, jen s rozlišením pohlaví žáků, pak bylo provedeno zhodnocení užitých metod – kvalitativně i kvantitativně.

Ukázalo se, že drtivá většina dětí je v rodině spokojena. Zřejmě více dívky, chlapci jsou v hodnocení této charakteristiky negativističtí ve vyjádření.

Přes všechny problémy je však rodina pro děti nejdůležitějším místem zázemí, citové opory, nutných citových projevů - ty však viditelněji a hmatatelněji vyžadují a vyjadřují dívky, chlapci je očekávají a potřebují spíše nepřímou – pochvalou, hodnocením výkonů a činností, za přímé projevy citů se spíše stydí /tomu zřejmě nahrávají i dlouhodobě propagované požadavky „chlap musí být tvrdý“, „muži nepláčí“ apod., u dívek se naopak podřídivost, vstřícnost a mazlivost očekává. Tyto skutečnosti jsou dnes i předmětem tzv. genderových studií/.

Vedle faktoru pohlaví se ukázal významný i faktor věku – citové projevy a vztahy jsou v rodině očekávány, nemusí však být postupně tak zjevné. Výsledky ukázaly, že v 8. a 9. ročníků potřeba dobrých citových projevů a vztahů v rodině trvá, a to přes různé „pubertální rozlady“. Z výsledků zkoumané skupiny byla prokázána dostatečná citová opora mezi rodinou a dítětem, projevování citů - prokázaly se však odlišnosti dané věkem a pohlavím.

Nejvíce kladných citových projevů dětem poskytuje matka, méně otec – ten je považován za živitele a tráví více času mimo rodinu. I tak jsou však oba rodiče pro citovou oporu dětí nejdůležitějšími osobami, u žáků vyšších ročníků se ojediněle objevily i osoby další – vrstevníci, kamarádi /možná i kamarádka/, sourozenec. Z širší rodiny to byl dědeček s babičkou, od kterých děti přijímají citovou oporu většinou bez rozdílu a citové projevy považovaly za kladné.

Je s podivem, jak velkou citovou oporu děti pociťují i v kontaktu s domácími zvířaty, zejména kočkami a psy. Ty svými projevy uspokojují citové potřeby dětí bez ohledu na jejich návratnost – mají je rádi pro ně samotné, nikoli pro různé vlastnosti a dosahované výkony. Závěrem lze říci, že sledovaní žáci jsou schopni vyhledat emoční podporu, aby nebyli na své starosti sami. Každý dotazovaný žák označil alespoň jednu osobu, která je mu citově blízká a dokáže mu poradit. Nejčastěji jsou to rodiče, u kterých si cení především povzbuzování, pochvaly a poskytnutých rad. Někdy vystačí i s tím, když je alespoň jeden z rodičů nablízku a mohou spolu trávit společně volný čas.

Ne vždy v rodinách dochází k uspokojování všech citových potřeb dítěte. Nižší citová stabilita se projevila u několika dotazovaných žáků, spíše z vyšších ročníků, kde citové zázemí rodiny je narušováno občasnými konflikty s rodiči a sourozenci. Dítě staršího školního věku prochází důležitým vývojovým obdobím, které je charakteristické změnami v citovém prožívání a utvářením vlastních hodnot. Proto je někdy citové soužití v rodinách v tomto období obtížnější.

Rodiče by se proto měli chovat tak, aby v nich jejich děti nacházely přirozenou oporu a kladné citové zázemí. I když v dnešní celkem uspěchané době zbývá volného času čím dál méně, měli by rodiče věnovat každou volnou chvíli svým dětem, co nejvíce s nimi hovořit o jejich problémech a radostech, podporovat u nich zdravé sebevědomí a rozvíjet takové hodnoty, které mohou posílit zkvalitnění vzájemných vztahů v rodině a posléze i ve společnosti.

Doporučení:

Rodiče by si měli uvědomovat, že i děti staršího školního věku touží po dobrých citových vztazích a citových projevech v rodině. Proto je pro ně důležitý klid v rodině, jistota a stálé vyjadřování kladných emocí - nikoli však v přehnané podobě.

Za optimální lze považovat:

1/ pro rodiče

- Dobrou náladu v rodině
- Komunikaci o životě rodiny
- Adekvátní řešení konfliktů s přihlédnutím k jejich důležitosti
- Méně kritizování, více pochopení
- Kladné vyjadřování emocí - nejen slovně, ale i hapticky, pochvalou výkonů a hlavně kooperací v činnostech
- Chápání situace chlapců – jejich chování nemusí korespondovat s prožitky, proto jim zbytečně nevyčítat, nekritizovat je
- Domácí zvíře může být určitým „stabilizátorem“ citového klimatu rodiny a zároveň poskytovatelem aktuálního citového uspokojení dětí
- Spravedlivé hodnocení projevů chování sourozenců, vnější i agresivní projevy nemusí korespondovat s vnitřním citovým vztahem k sobě navzájem - ten bývá kladný. Hodnotit proto nevhodnost projevu, nikoli citový vztah

2/ pro učitele

- Znalost rodinného prostředí žáků – úplnosti nebo neúplnosti rodiny, problémů a konfliktů
- Uvědomění si emočních problémů dětí v souvislosti s nejistotami v rodině
- Pochopení souvislosti mezi projevovanými city a školními výsledky nebo přijímáním či odmítáním dětí ze strany vrstevníků – spolužáků ve škole
- Rozlišování chování a prožívání dítěte

„Dopřejte svým dětem to nejlepší – ony vám to jednou (nebo dvakrát) vrátí.“

Pavel Kosorin

POUŽITÁ LITERATURA

- Čáp, J.: Psychologie mnohostranného vývoje člověka. Praha, SPN, 1990.
- Fenwick, E.: Kniha o dospívání. Bratislava, Ina, 1994.
- Ferjenčík, J.: Úvod do metodologie psychologického výzkumu. Praha, Portál, 2009.
- Francois de Signy: Sociologie současné rodiny. Praha, Portál, 1999.
- Geldard, D, Geldard, K.: Dětská psychoterapie a poradenství. Praha, Portál, 2008.
- Hartl, P.: Psychologický slovník. Praha, Budka, 1993.
- Havlík, R. a kol.: Vybrané kapitoly ze sociologie. Praha, Katedra filozofie a sociálních věd, Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy, 1993.
- Chromá, M.: Sociální a citová opora ve školních problémech dětí mladšího školního věku. České Budějovice, 2002.
- Langmeier, J., Matějček, Z.: Psychická deprivace v dětství. Praha, Státní zdravotnické nakladatelství, 1968.
- Hewstone, M., Stroebe, W.: Sociální psychologie. Praha, Portál, 2006.
- Kaufmannová-Huberová, G.: Děti potřebují rituály. Praha, Portál, 1998.
- Matějček, Z., Dytrych, Z.: Nevlastní rodiče a nevlastní děti. Praha, Grada, 1999.
- Matějček, Z.: O rodině vlastní, nevlastní a náhradní. Praha, Portál, 1994.
- Matějček, Z.: Rodiče a děti. Praha, Avicenum, 1986.
- Možný, I.: Moderní rodina. Brno, Blok, 1990.
- Novák, T., Průchová, B.: Jak přežít rozvodové peklo. Brno, Jota, 2004.
- Pernerová, R.A.: Tabu v rodinné komunikaci. Praha, Portál, 2000.
- Plaňava, I.: Manželství a rodiny. Brno, Doplněk, 2000.
- Rogge, J.,U.: Děti potřebují hranice. Praha, Portál, 2009.
- Satirová, V.: Kniha o rodině. Praha, Práh, 1994.
- Shapiro, L. E.: Emoční inteligence dítěte a její rozvoj. Praha, Portál, 1998.
- Sharry, J.: Řešíme problémy s výchovou dětí a dospívajících. Brno, Computer Press, 2006.
- Sheedy-Kurcinka, M.: Problémové dítě v rodině a ve škole. Praha, Portál, 1998.
- Sobotková, I.: Psychologie rodiny. Praha, Portál, 2001.
- Stuchlíková, I.: Zvládání emočních problémů školáků. Praha, Portál 2005.
- Stuchlíková, I.: Základy psychologie emocí. Praha, Portál 2002.

Stuchlíková, I.: Úvod do psychologie emocí. České Budějovice, Jihočeská univerzita 1998.

Svoboda, M.: Psychologická diagnostika dospělých. Praha, Portál, 1999.

Vágnerová, M.: Vývojová psychologie: Dětství a dospívání. Praha, Karolinum, 2005.

Vágnerová, M.: Vývojová psychologie: Dětství, dospělost, stáří. Praha, Portál, 2000.

INTERNETOVÉ ODKAZY

Český helsinský výbor (2008) <http://helcom.cz/view.php?cislocclanku=2009010602>
(8. 4. 2010)

Kohoutek, R. (2009) <http://rudolfkohoutek.blog.cz/0912/vliv-rodiny-na-rozvoj-osobnosti-cloveka> (24. 3. 2010)

Ryšánková, M. (2002): <http://www.rodina.cz/clanek2859.htm> (26. 4. 2010)

<http://cs.wikipedia.org/wiki/Attachment> (20. 3. 2010)

<http://slovník-cizich-slov.abz.cz/web.php/slovo/attachment-style> (20. 3. 2010)

Příloha č. 1

V naší rodině se cítím: velmi dobře – dobře – méně dobře (zakroužkuj)

Příloha č. 2

V naší rodině se cítím : ~~velmi dobře~~ – dobře – méně dobře (zakroužkuj)

velmi dobře

V naší rodině se cítím : velmi dobře – dobře – méně dobře (zakroužkuj)

V naší rodině se cítím : velmi dobře – dobře – méně dobře (zakroužkuj)

dobře

Příloha č. 3

Sémantický diferenciál: Osgood (Udělej křížek nad čárkou, kde se zřejmě nachází posuzovaná osoba)

Otec

Spravedlivý	_____	nespravedlivý
Milující	_____	chladný
Chápající	_____	odmítavý
Šťastný	_____	smutný
Klidný	_____	ukřičený
Rychlý	_____	pomalý
Dobry	_____	zly

Matka

Spravedlivá	_____	nespravedlivá
Milující	_____	chladná
Chápající	_____	odmítavá
Šťastná	_____	smutná
Klidná	_____	ukřičená
Rychlá	_____	pomalá
Dobrá	_____	zlá

Já

Spravedlivý	_____	nespravedlivý
Milující	_____	chladný
Chápající	_____	odmítavý
Šťastný	_____	smutný
Klidný	_____	ukřičený
Rychlý	_____	pomalý
Dobry	_____	zly

Příloha č. 4

Sémantický diferenciál: Osgood (Udělej křížek nad čárkou, kde se zřejmě nachází posuzovaná osoba)

Otec

Spravedlivý --- nespravedlivý

Milující --- chladný

Chápající --- odmítavý

Šťastný --- smutný

Klidný --- ukřiženy

Rychlý --- pomalý

Dobry --- zly

Matka

Spravedlivá --- nespravedlivá

Milující --- chladná

Chápající --- odmítavá

Šťastná --- smutná

Klidná --- ukřižena

Rychlá --- pomalá

Dobrá --- zlá

Já

Spravedlivý --- nespravedlivý

Milující --- chladný

Chápající --- odmítavý

Šťastný --- smutný

Klidný --- ukřiženy

Rychlý --- pomalý

Dobry --- zly

Příloha č. 5

Jsem nadšený, když rodiče

Dělá mi dobře, když rodiče

Rodiče mrzí mě

Rodiče by mě nejraději zbili, když

Se sourozenci se hádáme, když

Vím, že mě sourozenci mají rádi, protože

Mamka mě často hladí - ano, ne

Mamka mi někdy dává pusu - ano, ne

Mamka mi nikdy nenadává - ano, ne

Tatka mě občas pohladí - ano, ne

Tatka mi někdy dá pusu - ano, ne

Tatka mi nikdy nenadává - ano, ne

Příloha č. 6

Jsem nadšený, když rodiče *když jsou doma*.....

Dělá mi dobře, když rodiče *jsou v klidu*.....

Rodiče mrzí mě *elovami*.....

Rodiče by mě nejraději zbili, když

Se sourozenci se hádáme, když *nikdy; sestře*.....
pořádají sestře nicí mála říst

Vím, že mě sourozenci mají rádi, protože *sáda pravohuj*.....

Mamka mě často hladí - ano, ne

Mamka mi někdy dává pusu - ano, ne

Mamka mi nikdy nenadává - ano, ne

Tatka mě občas pohladí - ano, ne

Tatka mi někdy dá pusu - ano, ne

Tatka mi nikdy nenadává - ano, ne

Dívka/chlapec

věk:.....

Jsem šťastný/á/, když mamka

Jsem zoufalý/á/, když mamka

Jsem smutný/á/, když mamka

Jsem spokojený/á/, když mamka

Jsem bezmocný/á/, když mamka

Jsem šťastný/á/, když taťka

Jsem zoufalý/á/, když taťka

Jsem smutný/á/, když taťka

Jsem spokojený/á/, když taťka

Jsem bezmocný/á/, když taťka

Jsem šťastný/á/, když bratr-sestra

Jsem zoufalý/á/, když bratr – sestra.....

Jsem smutný/á/, když bratr – sestra.....

Jsem spokojený/á/, když bratr – sestra.....

Jsem bezmocný/á/, když bratr – sestra.....

Dívka/chlapec

věk: 12 let

Jsem šťastný/á/, když mamka je doma

Jsem zoufalý/á/, když mamka stoná

Jsem smutný/á/, když mamka není doma

Jsem spokojený/á/, když mamka je zrovna

Jsem bezmocný/á/, když mamka se na mě ptá

Jsem šťastný/á/, když taťka je spokojený

Jsem zoufalý/á/, když taťka je pyšný

Jsem smutný/á/, když taťka je nemocný

Jsem spokojený/á/, když taťka je zdravý

Jsem bezmocný/á/, když taťka nespi

Jsem šťastný/á/, když bratr-sestra je šťastný

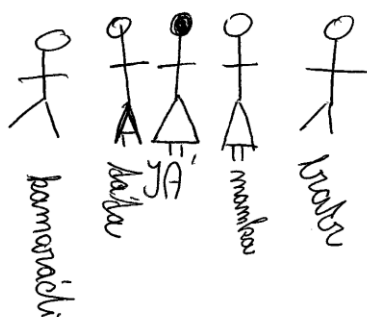
Jsem zoufalý/á/, když bratr – sestra je nemocný

Jsem smutný/á/, když bratr – sestra nespi

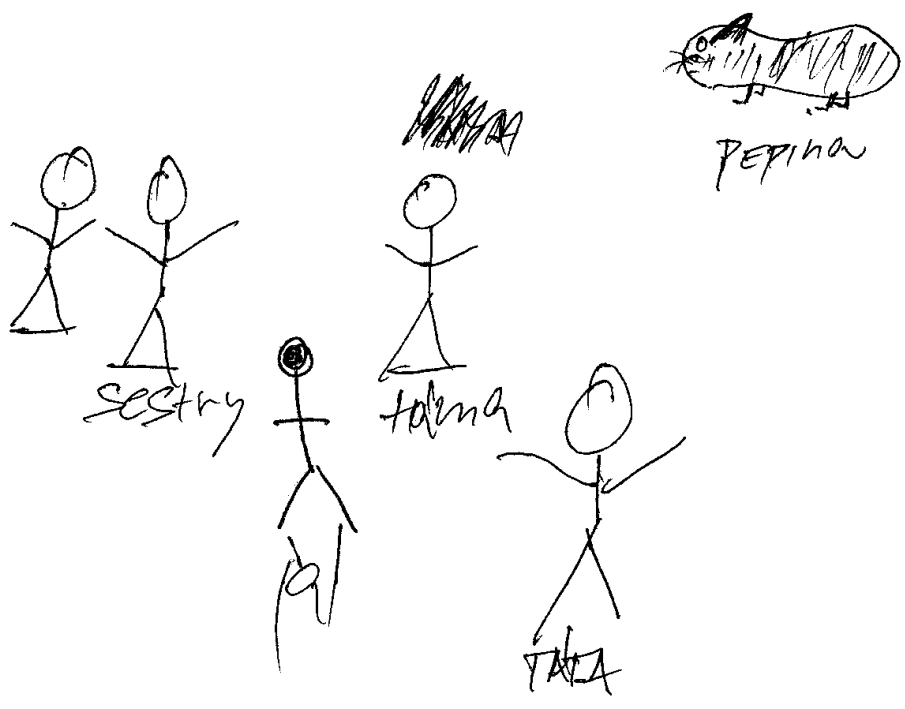
Jsem spokojený/á/, když bratr – sestra je zdravý

Jsem bezmocný/á/, když bratr – sestra se ptá

Příloha č. 9

Příloha č. 10

Kasuistika 1

M. M. – chlapec, 12 let

Rodinná anamnéza:

Otec: 38 let

Matka: 36 let

Bratři: 14 let, 7 let, 3/4 roku

Matka vystudovala střední průmyslovou školu, střední pedagogickou školu, poté pracovala v mateřské školce a nyní při mateřské dovolené studuje bakalářský obor na vysoké škole. Otec má středoškolské vzdělání a pracuje u hasičského sboru, avšak jeho povolání je časově náročné, proto hlavní výchova dětí je na matce. Rodina žije pohromadě v jedné domácnosti v malé vesnici, kde pro chlapce není možnost kulturního vyžití nebo styku s vrstevníky. V kontaktu s ostatními dětmi je jen ve škole nebo při návštěvách u příbuzných, kteří však ve vsi nebydlí. Celkem pravidelně navštěvuje prarodiče, širší rodina se však schází především o svátcích, posvíceních, poutích a rodinných oslavách.

Osobní anamnéza:

Chlapec je kvůli zaneprázdněnosti otce, který nemá na výchovu chlapců čas, spíše vzdorovitý a často odmlouvá. Matka ho ve výchově vede k tomu, aby byl schopný zastat co nejvíce prací v domácnosti, což chlapce nebaví. Proto většinu času tráví venku. Ve škole navštěvuje kroužek náboženství. Dochází také na stolní tenis, který má rád a na kroužek anglické konverzace, kde vyrušuje a spíše ho navštěvuje proto, že tam dochází jeho vrstevníci.

Školní anamnéza:

Vědomosti chlapce jsou spíše podprůměrné. Ve druhém ročníku mu byla diagnostikována dyslexie, ale po návštěvě dětské psychologičky z pedagogicko-psychologické poradny mu úleva v učení byla odebrána- nebyla doporučena integrace. Chlapec se hlouběji nezajímá o žádný předmět, jeho inteligence je spíše průměrná, s učením má problémy,

především se psaním. Jelikož vyrůstá v rodině se třemi dalšími bratry a výchova chlapců je spíše ovlivňována zaneprázdněnou matkou, která je na mateřské dovolené a přitom studuje, jsou jeho výsledky ve škole spíše podprůměrné.

V hodinách pracuje až příliš rychle, proto jeho výsledky nejsou dobré. Často chybuje a práci si nekontroluje. V hodinách často vyrušuje ostatní spolužáky, práci většinou odbude, aby mohl vyrušovat ostatní. Při napomenutí učitelem často odmlouvá nebo se tváří, že se ho to netýká.

Třídní kolektiv ho vnímá jako baviče, je oblíben především u chlapců. Při skupinové práci chce být často středem pozornosti a spolupracovat jen se svými oblíbenými spolužáky.

Jeho projev je souvislý, s množstvím nespisovných slov, hovoří srozumitelně a nahlas. Při zkoušení však většinou mluví tak, aby mu nebylo moc rozumět, když udělá chybu. Při hodinách často vykřikuje, i když nemá mluvit.

Rodiče na třídní schůzky nechodí, informují se o chlapci prostřednictvím žákovské knížky, nebo individuálně mluví s učiteli, když si přijdou pro chlapce do školní družiny.

Výsledky dotazníku:

Rodina patrně poskytuje chlapci spíše slabší citové zázemí. Rodiče se více zajímají o dva mladší sourozence, proto chlapec raději o svých pocitech hovoří s kamarády ve škole. Otce díky jeho povolání vnímá jako osobnost silnou a odvážnou a rád by ho jednou napodobil. Matku vidí jako osobu, která se stará o domácnost a funguje spíše jako pracovní síla v domácnosti. Jeho vztah k ní je spíše formální, bez výraznějších kladných citových projevů.

Závěr:

Chlapec je v rodině průměrně citově akceptován, pokud se chce s nějakým problémem svěřit, dá místo rodiny přednost spolužákům, kteří ho však často v rozhodnutích nesprávně ovlivňují. Chlapec se cítí lépe v partě chlapců, než v rodině se sourozenci.

Rodiče se o neúspěch chlapce příliš nezajímají a po příčinách nepátrají. Ačkoli má problémy s učením a s kázní, vrstevníky je přijímán dobře.

Kasuistika 2

Ž.P. – dívka, 14, 2 let

Rodinná anamnéza:

Otec: 37 let

Matka: 37 let

Sestra: 8 let

Matka vyučená jako švadlena je zaměstnána každoročně od března do listopadu u obecního úřadu. Otec pracuje jako elektrikář. Rodina žije pohromadě v pěkném rodinném domě s menší zahradou v čistém prostředí uprostřed malé vesnice, kde však není prostor pro hry dětí a k trávení volného času.

S prarodiči z matčiny strany se stýká velmi často, neboť žijí ve stejné vesnici. Vidá se s nimi každý den a často u nich tráví víkendy. S prarodiči z otcovy strany se vidá každý víkend.

Osobní anamnéza:

Dívka vyrůstá v plně funkční rodině, s dobrým finančním zajištěním, vše oč si požádá, jí rodiče koupí. Je všestranně založená, baví ji drobné ruční práce. Ve škole navštěvuje kroužek náboženství, německého jazyka a zpěvu. Většinu volného času však tráví s mladší sestrou a s matkou při společných hrách.

Školní anamnéza:

Je chápavé a bystré povahy, informace dobře zpracovává, ale vzhledem k jejímu dospívání je někdy zbrklá a nedává pozor. Při neúspěchu ve škole se snaží známky včas opravit. Spolupráce ve škole je bez problémů.

Dívka netrpí přílišnou únavou, pracuje a učí se rychle.

Při vyjadřování používá spíše hovorovou češtinu, mluví rychlejším tempem a má bohatou slovní zásobu.

Ve škole ji nedělá problém se podřídít názorům většiny spolužáků, rady a připomínky učitelů přijímá, pokud ale cítí křivdu, dokáže se sama sebe zastat. Při práci ochotně pomáhá všem spolužákům.

Manuálně je velmi zručná, dokáže vyrobit krásné šperky a aranžmá z květin, baví ji vymýšlet nové kuchařské recepty.

Pocit uspokojení ji přináší každá dobrá známka ze všech předmětů. Nejobtížnější je pro ni matematika a fyzika, kde má občas problémy, ale snaží se látku s pomocí rodičů doučit.

Oba rodiče se zajímají o prospěch dcery a na rodičovské schůzky pravidelně dochází.

Hodnocení dotazníku:

Z dotazníku je patrné, že dívka je v rodině spokojena. Od rodičů získává citovou oporu, nemá problém se svěřit se svými problémy. Matka představuje pro dívku vzor, a proto se snaží jí dělat radost. Otce vnímá jako autoritu, která má v rodině hlavní slovo. Zároveň vnímá otce jako spravedlivého, pracovitého a hodného člověka.

Rodinu hodnotí jako celek a je nejspokojenější, když jsou všichni pohromadě. Když se rodiče hádají, má obavy, aby se rodiče nerozvedli.

Závěr:

Dívka je v rodině citově přijímána, bez známek deprivace. Kolem sebe má dostatek přátel, kteří ji jsou schopni a ochotni kdykoli pomoci a poradit. Nemá problémy se jim kdykoliv svěřit nebo je požádat o pomoc. Při kontaktu s cizími lidmi bývá ostražitá. Vztah s kamarády je dlouhodobý, pokud ji nikdo nezklame, nemá problém se jim s čímkoli svěřit.

Dívka je rodiči vedena k odpovědnosti a poctivosti, její výchova je bezproblémová.